

ULUSLARARASI HUKUK KOMİSYONU ÇALIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE ULUSLARARASI ANDLAŞMALARA GETİRİLEN ÇEKİNCELERE İLİŞKİN HUKUKİ REJİM

Beyza ÖZTURANLI*

ÖZET

Çok taraflı andlaşmalar, hem uluslararası hukukun bir kaynağını, hem de devletlerarası ilişkilerin temelini teşkil etmektedir. Devletlerin, aralarındaki hak ve yükümlülükler üzerinde anlaşması, uluslararası alanda uyumsuzlukların çıkması ihtimalini de en aza indirmektedir. Devletlere, andlaşmalara taraf olmalarını kolaylaştırmak amacıyla tanınan imkanlardan biri de andlaşmalara getirebilecekleri çekincelerdir. 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, andlaşmalara getirilen çekinceler meselesini düzenlemekle birlikte, uluslararası andlaşmaların sayısının hızla arttığı günümüzde, uygulamada ortaya çıkan bir takım sorunlara cevap verememektedir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu, konuyu kodifiye etmek üzere ele almış ve çekincelere ilişkin hukuki rejimi, daha ayrıntılı değerlendirerek büyük ölçüde açıklığa kavuşturmuştur. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun çalışmaları, çekince meselesinin özellikle önem arz ettiği andlaşma hükümleri söz konusu olduğunda, andlaşmaların bütünlüğünün korunması ve devletlerin böyle andlaşmalara taraf olmalarının teşvik edilmesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Hukuk Komisyonu, Uluslararası Andlaşmalar, Çekince, Uygulama Rehberi.*

THE LEGAL REGIME RELATED TO THE RESERVATIONS TO TREATIES UNDER THE WORKS OF INTERNATIONAL LAW COMMISSION

ABSTRACT

Multilateral treaties constitute a source of the international law and the relations between States. The fact of the States agreeing on the rights and liabilities of which minimizes the probability of the arising of disputes internationally. One of the possibilities enabling States to become a party to treaties is the reservations to treaties. However the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties governs the regime of reservations to treaties but it is not able to respond to the needs of practical problems related to international treaties increasing contemporarily. United Nations International Law Commission has dealt with the subject more comprehensively. When it comes to particular provisions of an agreement, which become a matter of concern in relation to reservations, the works of International Law Commission has importance in respect of maintaining the integrity of the treaties and encouraging the States to become parties to treaties.

Key Words: *International Law Commission, International Treaties, Reservation, Guide to Practice.*

---

* Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ABD

I. GİRİŞ

Çok taraflı andlaşmalar, uluslararası ticaret, para, yabancılar, askeri ilişkiler, uyuşmazlıkların çözümü, uluslararası ya da bölgesel örgütlere üyelik ya da üyelikten kaynaklanan yükümlülükler, silahların denetlenmesi, silahsızlanma, eğitim ve kültür değişimleri, diplomatik ilişkiler ya da deniz hukuku, insan haklarının korunması gibi pek çok alanda başvurulacak hukuki rejimi kodifiye eden muhtelif konulara ilişkin olabilmektedir.

Uluslararası andlaşmalara taraf olan devletlerin sayısı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir artış göstermiştir. Evrensel ve bölgesel örgütler, sadece uluslararası andlaşmaların konusu değil, aynı zamanda tarafı konumdadırlar. Bireyler, andlaşmalara taraf olmasalar da, devletin taraf olduğu andlaşmalardan kaynaklanan haklarının yerine getirilmesini talep edebilmektedirler. Bir uluslararası andlaşmayı, bütün taraflar için kabul edilebilir hale getirmek için çekincelere başvurulmaktadır. Bu anlamda çekince, bir devletin bir andlaşmayı imzalarken, onaylarken ya da katılırken yaptığı, andlaşma ile taraf olma isteğinin bir koşulu olarak belirlediği, bu şekilde bu devlet ile diğer devlet ya da andlaşmaya taraf olabilecek devletler arasındaki ilişkilerde söz konusu andlaşmanın hukuki etkisini çekince ölçüsünde sınırlayan tek taraflı irade beyanıdır.¹

Andlaşmalar hukukundaki gelişmeler, sıklıkla iki temel amacın birbiriyle çeliştiğini göstermiştir: Andlaşmalara üyeliğin evrenselleştirilmesi ve andlaşmanın bütünlüğünün korunması. Çok taraflı andlaşmalar, devletler arasında en hızlı hukuk yaratma yolu olduğu için uluslararası hukuk, devletleri, andlaşmalara taraf olmaları hususunda teşvik etmektedir. Andlaşmalara geniş katılımın temin edilmesi, devletlerarasındaki haklar ve yükümlülüklerle ilişkin hukuki rejim üzerinde daha geniş bir konsensusun temini ve daha az uyuşmazlığın ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım, andlaşmalara çekince getirilmesine ilişkin daha esnek bir bakış açısını yansıtmakta; devlete, diğer taraf devletlerin onayına gerek kalmaksızın, andlaşmaya bir ya da daha fazla çekince getirme imkânı tanımaktadır. Diğer yandan bu esnek yaklaşım, taraf devletlere, çekincelere itiraz etme imkânının tanınmaması ile birleşince, insan hakları gibi çok temel alanlarda hukuk

---

¹ **Research on International Law on Treaties**, Supplement to the American Journal of International Law (AJIL), Vol. 35, 1941, s. 843-911, Article 13; **Codification of International Law**: Part III, Draft Convention on the Law of Treaties, Supplement to the AJIL, Vol. 29, 1935, s. 843-911.

yaratan andlaşmaların bütünlüğünün ortadan kalkması hususunda eleştirilmektedir.²

20. yüzyılın ilk yarısında andlaşmalara getirilen çekincelerin sayısının hızla artmasıyla, konu, uluslararası hukukçuların ve Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerin ilgili komisyonlarının gündemine gelmiştir. Tartışmalar, çekince uygulamalarının kabul edilebilirliği ve çekincelerin kapsamını makul sınırlar içerisinde tutma yollarına³ ilişkin olup, bu çerçevede Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun da çalışmalarına konu olmuştur.

Bu çalışmada, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun, çok taraflı andlaşmalara getirilen çekincelere ilişkin kodifiye çalışmalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, Komisyon'un hazırladığı raporlar ve taslak maddeler, uluslararası hukukun çok taraflı andlaşmalara çekince getirilmesine ilişkin günümüz gelişmeleri de göz önüne alınarak açıklanmaya gayret edilmiştir.

II. ULUSLARARASI HUKUKTA ÇEKİNCE KAVRAMI

Milletler Cemiyeti döneminde (1920-1946) çok taraflı andlaşmalara çekince getirilmesi ile ilgili düzenli bir uygulama oluşmamıştır.⁴ Milletler Cemiyeti Sekreterliği, daha sonra da Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği, depoziter yetkisi aracılığıyla, örgüt nezdinde, andlaşmalara ilişkin olarak mutlak bütünlük (*absolute integrity*) ilkesini uygulamıştır.⁵ Amerikan Devletleri Teşkilatı ise bunun tam aksine, daha esnek bir sistem çerçevesinde, çekince getiren devletin, çekinceye itiraz etmeyen devletler arasında *vis a vis* geçerli olacak şekilde andlaşmaya taraf olmasına izin vermiştir. Ancak bu sistem 1932'den itibaren andlaşmalardaki yükümlülükler aleyhine bir evrensellik yakalamış ve böylece, geniş kapsamlı çekinceler getiren devletler de, iki ya

² Genel nitelikte insan hakları sözleşmelerine getirilen çekinceler ile ilgili olarak bkz. Johanna FOURNIER, "Reservations and the Effective Protection of Human Rights", **Goettingen Journal of International Law**, Vol. 2, Issue 2, 2010, s. 437-462; Q. M. MAARIJ-UDDIN, "Reservation to Human Rights Treaties - A Threat to the Universality of Human Rights", **Student Advocate**, Vol. 8, 1996, s. 81-83; William A. SCHABAS, "Reservations to Human Rights Treaties: Time for Innovation and Reform", **Canadian Yearbook of International Law**, Vol. 32, 1996, s. 39-82; Dinah SHELTON, "State Practice on Reservations to Human Rights Treaties", **Canadian Human Rights Yearbook**, Vol. 1983, s. 205-236.

³ Lord MCNAIR, **The Law of Treaties**, Oxford, 1961, s. 159.

⁴ Çekince müessesinin tarihi gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydoğan ÖZMAN, **Uluslararası Andlaşmalarda Çekinceler**, Ankara, 1970, s. 5 vd.; Marjorie OWEN, Reservation to Multilateral Treaties, **Yale Law Journal**, Vol. 38, 1928, s. 1087.

⁵ Yearbook of International Law Commission (YILC), 1996, Vol. II, Part I, s. 67 (Document A/CN.4/SER.A/1996)

da üç devlet itiraz etmiş olsa bile, bu geniş kapsamlı çekinceleri ile andlaşmalara taraf olabilmışlerdir.⁶

1948'de BM Genel Kurulu'nda Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin⁷ kabulünü takiben, bu Sözleşmeye getirilecek çekinceler hakkında devletler arasında önemli görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Sözleşmenin kendisi de bu konuda hüküm içermediğinden, Uluslararası Adalet Divanı'ndan görüşü sorulmuştur. Divan konuya ilişkin Danışma Görüşünde,⁸ uygulamadaki bölünmüşlüğü, Sözleşmenin kendine has niteliğini ve tarafların bu Sözleşmeyi Genel Kurul'da *evrensellik kazanması* niyetiyle kabul ettikleri hususlarını vurgulamıştır. Bu konuda Divanın bulgularından biri de, "... Sözleşmeye taraf devletlerden bir ya da daha fazlasının –tarafların tamamı olmamak üzere- itiraz ettiği çekinceyi getiren devlet, eğer o çekince andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşıyorsa, o andlaşmaya taraf olmuş sayılır." şeklindedir.

Uluslararası Adalet Divanının, 1951 tarihli *bağdaşmazlık* ölçütü, Uluslararası Hukuk Komisyonu'na o yıllarda fazla sübjektif olduğu gerekçesiyle reddedilmiş ve onun yerine çekincenin kabulünde oybirliği ölçütü tercih edilmiştir.⁹ 1952'de Genel Kurul, Genel Sekreterlik'ten Soykırım Sözleşmesi Hakkındaki Divan'ın danışma görüşünü, depoziter olmasından kaynaklanan yetkiye dayanarak, yine bu Sözleşme hakkındaki ve bu tarihten (12 Ocak 1952) sonra depoziter olduğu tüm diğer andlaşmalar hakkındaki uygulamalarına yansıtmasını istemiştir. Genel Sekreterlik, bundan sonraki andlaşmaları bu Danışma Görüşüne uygun hale getirmeye çalışırken, çekince içeren belgelerin hukuki etkisi hakkında bir karara varmayacak, bunun yerine çekinceler kendisine bildirildiğinde, ilgili çekincenin hukuki sonuçlarının değerlendirilmesini devletlere bırakacaktır. Genel Sekreterlik, sonraki uygulamalarında, andlaşmalar için daha esnek bir sistem kabul etmiştir. 1959'da Genel Kurul ilk direktifini yineleyerek, bu direktifi tüm BM nezdinde yapılan andlaşmaları kapsayacak şekilde –aksi hüküm içermedikleri sürece- genişletmiştir. 1962'de Komisyon da, *oybirliği* sisteminin devletleri andlaşma ile

---

⁶ Ian BROWNIE, *Principles of International Law*, Oxford, 2002, s. 613.

⁷ 1948 Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (Soykırım Sözleşmesi), United Nations Treaty Series (UNTS), Vol. 78, s. 277 <<http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/treaty1gen.htm>> (son erişim: 10.02.2012).

⁸ International Court of Justice (ICJ), Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Advisory Opinion of May 28th (buradan sonra 'Advisory Opinion' olarak anılacaktır), 1951, ICJ Reports 1951, Part 15, s. 15-24.

⁹ YILC, 1951, Vol. II, parag. 12-34 (Document A/1858).

bağlanmaktan alıkoyacağı düşüncesiyle *bağdaşmazlık* doktrini tarafına geçmiştir.¹⁰

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi

1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin¹¹ 2. maddesinde çekincenin tanımı yapılmıştır. Buna göre “Çekince, nasıl kaleme alınırsa alınsın veya nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin, devletin bir andlaşmayı, imzalar-ken, onaylarken, kabul ederken, tasvip ederken veya andlaşmaya katılırken, bazı andlaşma hükümlerinin hukuki etkisini kendisi bakımından ihraç etmek ya da değiştirmek için yaptığı tek taraflı bir beyan anlamına gelir”. Aynı Sözleşmenin, çekinceye ilişkin 19. maddesine göre, bir uluslararası hukuk kişinin bir andlaşmanın kimi hükümleriyle bağlı olmayacağını açıklayan tek taraflı bildirimine çekince denmektedir.¹²

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmaları, büyük ölçüde 1969 Viyana Sözleşmesi'ni takip eder yöndedir. 1969 Viyana Sözleşmesi'nin 19. maddesine göre, üç istisna dışında bir devlet bir andlaşmayı imzalarken, onaylar-ken, kabul ederken, tasvip ederken veya bir andlaşmaya katılırken çekince getirebilme serbestisine sahiptir. Bu istisnalardan ikisi, andlaşmada belirli türde çekincelerin ya da her türlü çekincenin yasaklanması ile andlaşmada sadece belirli türde çekincelere izin verilmesi halleri olup; üçüncüsü ise izin verilmeyen (*impermissible*), diğer bir deyişle, Uluslararası Adalet Divanının yukarıda değindiğimiz 1952 tarihli Danışma Görüşü doğrultusundaki *andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmayan çekincelerdir*. Komisyon çalışmaları ile paralellik taşıyan Viyana Sözleşmesi'nin 20. maddesi de, eğer ilgili andlaşmada aksi öngörülmemişse bir çekincenin kabulü ve çekinceye itiraz konusunu içermektedir.¹³

¹⁰ First Report on the Law of Treaties by Sir Humphrey Waldock (buradan sonra 'Report of Waldock' olarak anılacaktır), Special Rapporteur, A/CN.4/144 and Add.1, YILC 1962, Vol. II, Draft Articles 18/1,d and 20/2.

¹¹ 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (buradan sonra '1969 Viyana Sözleşmesi' olarak anılacaktır), UNTS, Vol. 1155, s 331 < http://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?&src=TREATY&mtdsg_no=XXIII~1&chapter=23&Temp=mtdsg3&lang=en (son erişim: 10.02.2012).

¹² 'Çekince'nin terimsel karşılıkları için bkz. M. Cemil BİLSEL, **Devletler Hukuku**, III. Kitap, İstanbul, 1936, s. 58 vd.; Edip ÇELİK, **Uluslararası Hukuk**, I. Cilt, İstanbul, 1965, s. 185.

¹³ Ibid., 1969 Viyana Sözleşmesi'nin 20. maddesi: “1. Bir andlaşmanın açık bir şekilde izin verdiği bir çekincenin diğer akit devletler tarafından daha sonra herhangi bir şekilde kabulü gerekmez, meğerki andlaşma aksini öngörmüş olsun. 2. Görüşmeci devletlerin sınırlı sayısından ve bir andlaşmanın konu ve amacından andlaşmanın bütün taraflar arasında bir bütün olarak uygulanmasının her birinin andlaşmayla bağlanma rızasının esaslı bir şartı olduğu anlaşıldığı zaman, bu çekince bütün tarafların kabulünü gerektirir. 3. Bir andlaşma bir

Andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmazlık durumunun belirlenmesi, objektif bir çözüm olsa da, ideal bir çözüm olarak görülmemektedir.¹⁴ Bağdaşmazlık ölçütünün uygulanması her devletin kendi takdir meselesidir ve tek tek devletlere bırakılmıştır. Uygulamada uluslararası mahkemelerin yüz yüze olduğu sıkıntı, bir çekincenin ilgili andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmadığı kararının hukuki sonuçlarının tam olarak ne olacağını belirlenmesidir. Kısaca bir uyuşmazlığın çözümünde bu kurallara nasıl başvurulacağı ya da spesifik bir andlaşmada ya da belirli bir vakada bu kuralların ne şekilde uygulanacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Daha da önemlisi, insan hakları sözleşmeleri gibi andlaşmanın bütünlüğü ve evrenselliği arasında çok hassas bir dengenin bulunduğu andlaşmalarda çekince konusu, giderek daha fazla gündeme gelmektedir. Çok taraflı andlaşmaların, taraflara yüklediği yükümlülükler anlamında bütünlüğü ve etkinliği arasında denge sağlanması gerekmektedir. Ancak her devletin kendisi için çekincenin bağdaşmazlığı hakkında karar verebilmesi, bazı devletlerin çekince kabulünde fazla esnek bir tavır içerisinde olmaları sonucunu doğurabilmektedir.

III. ULUSLARARASI HUKUK KOMİSYONU ÇALIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE ÇEKİNCE

Uluslararası Hukuk Komisyonu, BM organizasyonu içerisinde, üyelerini Genel Kurul'un seçtiği ve Genel Kurul'a çalışmaları hakkında rapor sunan bir organdır. Komisyon, uluslararası hukukun gelişimine paralel olarak kodifikasyonunu sağlamak için çalışan uzmanlardan oluşmaktadır. Komisyon, andlaşmalar hukukuna ilişkin olarak, temelde üç andlaşma üzerinde hazırlık çalışmaları yapmıştır: 1. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi; 2. 1986 Devletler ve Uluslararası Örgütler ya da Uluslararası Örgütler Arasında

---

uluslararası örgütün bir kurucu belgesi olduğu zaman ve başka türlü öngörmedikçe, bu çekince o örgütün yetkili organının kabulünü gerektirir. 4. Bir önceki paragrafın kapsamına girmeyen durumlarda ve andlaşma aksini öngörmedikçe: a- diğer bir akit devletin bir çekinceyi kabul etmesi, çekince ileri süren devleti diğer devlet bakımından, andlaşma bu devletler arasında yürürlüğe girerse veya girdiği zaman, andlaşmanın bir tarafı yapar; b- diğer bir akit devletin bir çekinceye yaptığı bir itiraz, andlaşmanın itiraz eden devletle çekince ileri süren devlet arasında yürürlüğe girmesini engellemez, meğer ki aksi bir niyet kati şekilde itiraz eden devlet tarafından açıklanmış olsun; c- bir devletin bir andlaşma ile bağlanma rızasını açıklayan ve bir çekince içeren bir işlemi, en azından başka bir akit devlet çekinceyi kabul eder etmez hüküm doğurur. 5. İkinci ve dördüncü paragraflar bakımından ve andlaşma başka türlü öngörmezse, bir çekince, bir devletin bundan haberdar edilmesinden sonraki oniki aylık bir dönemin sonuna kadar veya, devletin andlaşma ile bağlanma rızasını daha sonraki bir tarihte açıklaması halinde, bu rızasını açıkladığı tarihe kadar, çekinceye hiçbir itirazda bulunmamış olması halinde, o devlet tarafından kabul edilmiş addedilir".

¹⁴ Supra. dn. 10, Report of Waldock, s. 65-66.

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi¹⁵; 3. 1978 Andlaşmalarda Devletlerin Halefiyetine İlişkin Viyana Sözleşmesi¹⁶.

Uluslararası Hukuk Komisyonu, çok taraflı andlaşmalara çekince getirilmesi meselesini ilk kez 1950 tarihli Genel Kurul Kararıyla (478/5) gündemine almış,¹⁷ 1951’de bu konudaki tavsiye ve kararlarını içeren bir nihai raporu Genel Kurul’a sunmuştur ki bu zaman aralığındaki çalışmalar, tamamlanmış konular içerisinde yer alarak son bulmuştur.¹⁸

Komisyon’un, hali hazırda değerlendirme altında olan konular içerisinde çekince konusunu ikinci defa gündeme getirmesi, 1995 yılında gerçekleşebilmiştir. 2001 yılına kadar özel raportör Alain Pellet, konuya ilişkin raporlarını sunmuş, 2001 yılında çekince tanımı, bildirim, depoziter gibi yükümlülüklerle ilişkin giriş niteliğinde bir Uygulama Rehberi (*Guide to Practice*) hazırlanmış, bu çalışma Komisyon tarafından muvakkaten kabul edilmiş ve Genel Kurul’a sunulmuştur.¹⁹ 2011 yılına kadar hemen her yıl bu Uygulama Rehberi’ne yeni maddeler eklenmiş, kimileri çıkarılmış ya da değiştirilmiştir. Henüz bir *Nihai Taslak Maddeler* metni kabul edilmemiştir ve konuya ilişkin çalışmalar halen devam etmektedir.

1969, 1978 ve 1986 Sözleşmelerinin çekinceye ilişkin hükümleri, Komisyon tarafından çok fazla değiştirilmemekle beraber, önemli ölçüde detaylandırılmıştır. Zaten Komisyon’un başlık olarak tercih ettiği Uygulama Rehberi’nden kasıt da, devletlere ve uluslararası örgütlere, andlaşmalara çekince getirilmesi konusunda ve mevcut andlaşmalardaki çekince hükümlerine uyulması konusunda yardımcı olmaktır.²⁰

Komisyon, çalışmalarının başında, konuya ilişkin bazı terimleri açıklığa kavuşturma gereği duymuştur. devletlerin çok taraflı andlaşmalara getirdikleri ve kimi zaman çekince ile aynı hukuki sonuçları amaçladıkları çeşitli

¹⁵ 1986 Devletler ve Uluslararası Örgütler ya da Uluslararası Örgütler Arasında Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, Official Records of the United Nations Conference on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations, Vol. II (United Nations publication, Sales No. E.94.V.5); Henüz yürürlüğe girmedi <http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XXIII-3&chapter=23&lang=en> (son erişim: 10.02.2012).

¹⁶ 1978 Andlaşmalarda Devletlerin Halefiyetine İlişkin Viyana Sözleşmesi, UNTS, Vol. 1946, s. 3; <http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XXIII-2&chapter=23&lang=en> (son erişim: 10.02.2012).

¹⁷ YILC 1951, Vol. I, s. 177 (Document A/CN.4/SER.A/1951).

¹⁸ YILC 1951, Vol. II, s. 73 (Document A/CN.4/L.28).

¹⁹ YILC, Draft Guidelines on reservations to treaties provisionally adopted so far by the Commission (Guide to Practice), Report of 53. Session, 2001 (A/58/10).

²⁰ Richard W. EDWARDS, “Reservations to Treaties”, *Michigan Journal of International Law*, Vol. 10, 1989, s. 367.

yorum bildirimleri (*interpretative declarations*) ve beyanlar (*statements*), Komisyon tarafından, tabii olacakları hukuki rejim bakımından değerlendirilmiştir.

A. Çekinceler ve Yorum Bildirimleri

1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin 2. maddesindeki çekince tanımı, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun andlaşmalara getirilen çekincelere ilişkin Uygulama Rehberi'nde de aynen benimsenmiş ve bu tanıma açıklık getirmek amacıyla, çekince ismiyle anılmasa da hangi ifadelerin çekince niteliğinde sayılacağı açıklanmıştır.

Uygulama Rehberi'ne göre, bir uluslararası andlaşmaya çekince getiren devletin çekincesi, andlaşmanın taraflara yüklediği yükümlülükleri herhangi bir açıdan sınırlamak kastında ise; andlaşma hükümlerindeki yükümlülüklerin kendisine farklı bir şekilde uygulanmasını içermekle ve bu farklılık, o yükümlülüğün sınırlanması anlamına geliyorsa; andlaşma hükümlerindeki yükümlülüklerin belirli bir ülkesel alanda uygulanmasını içeriyorsa, hangi isimle anılırsa anılsın çekince sayılacaktır.²¹ Gerçekten de 1969 Viyana Sözleşmesi'nin çekince tanımı "*Nasıl kaleme alınırsa alınsın veya nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin...*" ifadesiyle başlamaktadır. Bu tanım aynı zamanda örfi andlaşmalar hukukunda da benimsenmektedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu raportörü Alain Pellet'e göre, bu ifadeden, *yorum bildirisi* (*interpretative declaration*) ya da *tek taraflı beyan* (*unilateral statement*) olarak adlandırılmış kimi ifadelerin de aslında çekince hükmünde olduğu anlamı çıkmaktadır.²² Başka bir deyişle, bir beyanın çekince olup olmadığını anlamak için *andlaşmanın belirli hükümlerinin hukuki etkisini bertaraf etmek ya da değiştirmek amacıyla olup olmadığı* hususuna bakmak gerekir ki belirleyici olan da budur. Çoğunlukla yorum bildirimlerinin amacı, andlaşma yorumunun gidişatına etki etmektir ve bunu yaparken diğer taraf devletlerin bu yoruma katılmasına gerek yoktur.²³ Ne zaman ki, yorum bildirisinde bulunan devletin, diğer devletleri, kendisi ile olan andlaşma konusu ilişkilerinde, kendi yorumuyla bağlamak niyeti vardır, o zaman o yorum çekince hükmünde anlaşılmalıdır.²⁴

---

²¹ International Law Commission, **Text and Title of the Draft Guidelines to Practice on Reservation to Treaties**, as finalized by the Working Group on Reservation to Treaties from 26 to 29 April, and on 4, 5, 6, 10, 11, 12, 17 May 2011, A/CN.4/L.779, Article 1.1.1- 1.1.4 (buradan sonra "Draft Guideline" olarak anılacaktır).

²² Alain PELLET, Third Report on Reservations to Treaties, 1998 (A/CN.4/491), parag. 84-120.

²³ Ibid. parag. 92.

²⁴ Richard W. EDWARDS, "Reservations to Treaties: The Belilos Case and the Work of the International Commission", **Toledo Law Review**, Vol. 195, 1999-2000, s. 199.

Uygulamada ortaya çıkan bir başka sorun, andlaşmanın kendisinin çekincelere izin vermediği durumlarda devletlerin, yorum bildirisi ya da tek taraflı beyan adı altında andlaşmalara getirdikleri kayıtların geçerliliğidir. Komisyon'un Uygulama Rehberi, bir andlaşma, andlaşmanın tümü ya da belirli maddeleri için çekinceyi yasaklamışsa, devletler ya da uluslararası örgütlerin düzenlediği, tek taraflı beyanların, çekince ya da yorum bildirisi olarak tasnif edilip edilmeyeceği sorununa da çözüm getirmeye çalışmaktadır. Buna göre, çekincenin yasak olduğu bir andlaşmanın hükümlerine getirilen bir beyanın, *prima facie* çekince olduğu varsayılmayacaktır. Yani, bu bir yorum bildirisi veya şarta bağlı bir yorum bildirisi olabilir ki, bu da andlaşmanın hukuki etkisini, kendisi bakımından değiştirmek ya da ihraç etmek maksadının olup olmadığının belirlenmesi ile anlaşılacaktır. Daha genel bir ifade ile böyle bir beyanın değerlendirilmesi, kötü niyetin varsayım olmadığına ilişkin bilinen bir genel hukuk ilkesine uygun yapılmalıdır.²⁵

Komisyon'un Uygulama Rehberi'nin, çekinceler ve yorum bildirileri arasındaki farkın, uygulamada ne şekilde belirleneceğine ilişkin düzenlemesine göre, ayırımın temeli, ilgili devletin tek taraflı beyanı ile nasıl bir hukuki sonuç doğurma amacında olduğuna dayanmaktadır. Eğer beyanda bulunan, belirli açılardan andlaşmanın tümü ya da belirli hükümlerinin hukuki etkisini değiştirmek ya da ihraç etmek kastındaysa, nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin bu bir çekince; andlaşmaya yüklediği kapsam ve anlamı belirlemek ve açıklığa kavuşturmak kastındaysa yorum bildirisi'dir.²⁶ Nadiren böyle sorunlarla karşılaşan bazı uluslararası mahkemeler ise yorum bildirisi ile çekinceyi ayırt etmelerinin gerekçesi olarak, ilgili tek taraflı bildirinin hazırlık çalışmalarına işaret etmektedirler. Mesela AİHM, Belilos davasında, "... İsviçre beyanının orijinal Fransızca metni, lafzı bakımından çok açık olmasa da çekince niteliğindedir. Beyan sahibinin gerçek niyetinin doğrulanması gereğinden yana olan Komisyon'un, bunu yapabilmek için beyanın hazırlık çalışmalarına bakması gerekmektedir" sonuçlarına varmıştır.²⁷ Komisyon'a göre, çekince, sahibinin tek taraflı beyanı olduğundan, çekincenin hazırlık çalışmalarına ilişkin olarak ilgili devletin ulusal kaynaklarından çıkarılanlar, o devletin, bahsi geçen andlaşmaya çekince getirme niyetini ispatlamak için kabul edilebilir. Ancak her tek taraflı beyanın hazırlık çalışmalarına bakmak mümkün değildir, müzakereler her zaman aleni yapılmayabilir ve yabancı hükümetlerden bu çalışmaların sorgulaması yapılamayabilir.²⁸ Bu nedenle Komisyon'un bu düzenlemesi, 1969 Viyana Sözleşmesi'nin yoruma ilişkin

²⁵ Draft Guideline, Article 1.3.1.

²⁶ YILC 1999, Vol. I, s. 133 (Document A/CN.4/SER.A/1999).

²⁷ European Court of Human Rights (ECHR), Belilos v. Switzerland, Judgment of 29 April 1988, Application no: 10328/83, s. 22, parag. 449.

²⁸ Supra dn. 26, YILC 1999, Vol. I, s. 109.

23. maddesini tekrarı ya da doğrudan hazırlık çalışmalarına bir gönderme niteliğinde değildir. Sadece ilgili devletin tek taraflı beyanını ileri sürme zamanındaki niyetini göz önüne alır. Bu düzenlemede kullanılan metoda, şarta bağlı yorum bildirimleri ile yorum bildirimlerini ayırmak için de başvurulabilir. Bu anlamda ilgili devletin niyetinin belirlenmesi, bunu yaparken de yukarıdaki yorum kurallarına iyi niyetle ve andlaşmada kullanılan terimlerin alelade anlamlarına uygun şekilde başvurulması gerekmektedir.²⁹

Komisyon'un Uygulama Rehberi ile getirdiği yeni bir sınıflama da *şarta bağlı yorum bildirimleri*'dir (*conditional interpretative declaration*). Buna göre, devletin, tek taraflı beyanlarını, söz konusu andlaşma ile bağlanma yönünde gösterdiği rızasını, andlaşmanın belirli bir yorumuna ya da belirli hükümlerinin belirli bir tarzda yorumuna hasretmesi, şarta bağlı yorum bildirimini oluşturmaktadır. Komisyon, şarta bağlı yorum bildirimleri hükümlerini çekinceye ilişkin hükümlere paralel düzenlemiş, ancak hukuki rejimi tam olarak belirlememiştir. Komisyon'a göre şarta bağlı yorum bildirimleri, andlaşma ile bağlanma rızasına getirilen bir koşuldur. Ancak Komisyon çalışmalarındaki çekince tanımı, Viyana Sözleşmesi ile aynıdır ve bu tanımların hiçbir yerinde şart ya da koşul gibi ifadeler geçmemektedir. Dolayısıyla bu kısmın tekrar gözden geçirilmesi ve hukuki rejiminin belirlenmesi uygun olacaktır.³⁰

B. Çekince Getirilmesi Prosedürü

Uluslararası bir andlaşmaya çekince getirecek olan taraf devlet ya da uluslararası örgüt, çekincesini, ilgili andlaşmanın imza, onay, şekli onay, kabul ya da uygun bulma zamanında getirebilir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'na göre, ilgili andlaşma aksini öngörmüyorsa, bu şekilde getirilen çekincelerin, çekince getiren devlet ya da uluslararası örgüt tarafından, andlaşma ile bağlanma rızasını gösterirken onaylanması gerekmektedir.³¹ Bu durumda çekince, onay tarihinde getirilmiş sayılır. İmza zamanında getirilen bir çekincenin, eğer çekince sahibi devlet ya da uluslararası örgüt, andlaşma ile bağlanma rızasını imza ile göstermişse, sonradan onaylanmasına gerek bulunmamaktadır.

Andlaşma başka türlü öngörmediyse ya da andlaşma depoziterinin yerleşik bir uygulaması yoksa, bir çekincenin yukarıdaki imza, onay, kabul ya da uygun bulma tarihlerinden sonraki bir tarihte düzenlenmesi, çekincenin kendilerine bildirilmesinden itibaren on iki ay içerisinde itiraz etmeyen diğer

---

²⁹ Ibid. s. 110.

³⁰ Draft Guideline, Article 1.4.

³¹ Draft Guideline, Article 2.2.1.

taraf devletlerce kabul edilmiş sayılacaktır³². Uluslararası andlaşmanın tarafları kural olarak, andlaşmaya çekince getirme imkanı dışında, tek taraflı olarak, andlaşma hükümlerinin hukuki etkisini değiştiremeyecek ya da ihraç edemeyeceklerdir. Mevcut bir çekincenin kapsamını genişletmek amacıyla değiştirilmesi ise, bir çekincenin sonradan getirilmesine uygulanan kurallara tabi olacaktır.³³

Uluslararası Hukuk Komisyonu, tıpkı Viyana Sözleşmesi gibi uluslararası andlaşmalara getirilen çekincelerin, yorum bildirilerinin ya da tek taraflı beyanların yazılı olması gerektiğini belirtmektedir.³⁴ Uygulama Rehberi'ne göre bir çekince, yazılı şekilde ilgili andlaşmanın tarafı ve tarafı olmaya yetkili olan diğer devletlere ve uluslararası örgütlere bildirilmelidir. Andlaşmada aksi belirtilmedikçe ve taraflarca başka türlü kararlaştırılmadıysa, andlaşmalara getirilen çekincelere ilişkin bildirim, andlaşmanın bir depoziteri yoksa doğrudan çekince getiren devlet tarafından taraf ya da taraf olmaya yetkili devlet ve uluslararası örgütlere; veya depoziter varsa, depoziter tarafından mümkün olan en yakın zamanda, diğer taraf devletlere ve uluslararası örgütlere bildirilecektir. Böylece bir çekinceye itiraz etme süresi, çekince bildirimine ilgili devlet ya da uluslararası örgütçe alındığı tarihten itibaren başlayacaktır.³⁵

Komisyon'un Uygulama Rehberi'ne göre, Andlaşmalara çekince getirilmesi konusunda yetkili organın belirlenmesi ve bir çekincenin düzenlenmesi için ulusal hukuklarda izlenmesi gereken usul, her devletin iç hukuku ya da her uluslararası örgütün mevcut kuralları çerçevesinde çözülecek bir sorundur. Bir devlet ya da uluslararası örgütün, bir çekincenin, o devletin iç hukukuna ya da o örgütün yetkiye ve çekinceyi geçersiz hale getiren çekince düzenleme usulüne ilişkin kurallarına aykırı şekilde düzenlenmiş olması gerekçesine başvurma imkanı bulunmamaktadır.³⁶

³² Draft Guideline, Article 2.3.3; 1969 Viyana Sözleşmesi, md. 23: “Çekincelerle ilgili usul: 1. Bir çekincenin açık bir şekilde kabulünün, ve bir çekinceye yapılan bir itirazın yazılı şekilde yapılması ve akit devletlerle andlaşmaya taraf olmaya yetkili olan devletlere bildirilmesi gerekir. 2. Andlaşmayı onaya, kabule veya tasvibe tabi olarak imzaladığı zaman ileri sürülmüşse, bir çekince onu ileri süren devlet tarafından andlaşma ile bağlanma rızasını açıkladığı zaman teyit edilmelidir. Böyle bir durumda, çekince teyit edildiği tarihte ileri sürülmüş addedilecektir. 3. Bir çekincenin teyit edilmesinden önce, açık bir şekilde kabulü veya ona yapılan bir itirazın kendisi, teyit edilmeyi gerektirmez. 4. Bir çekincenin veya bir çekinceye yapılan bir itirazın geri alınması yazılı şekilde olmalıdır”

³³ Draft Guideline, Article 2.3.4.

³⁴ Draft Guideline, Article 2.4.1.

³⁵ Draft Guideline, Article 2.3.2.

³⁶ Draft Guideline, Article 2.4.3.

Uluslararası andlaşmaya çekince getiren devlet ya da uluslararası örgütler, ilgili andlaşma başka türlü öngörmediyse, çekincelerini, yazılı olarak, her zaman geri alabileceklerdir.³⁷ Komisyon'a göre, bir andlaşmaya çekince getiren devletler ya da uluslararası örgütler, bu çekincelerini, dönemsel olarak gözden geçirme ve artık amaçlarına hizmet etmeyenleri geri çekme hususunda değerlendirmelidirler. Çekincelerini gözden geçiren devletler ve uluslararası örgütler, çok taraflı andlaşmaların bütünlüğünü muhafaza etme amacına özen göstermeli ve çekincenin getirildikten sonraki dönemde iç hukuklarında gerçekleşen gelişmelerle ilişkili olarak, çekinceyi sürdürmenin yararlılığı konusunda değerlendirme yapmalıdırlar.³⁸

Bir çekincenin geri alınması, çekinceyi geri alan devlet ya da uluslararası örgüt ile çekinceye itiraz eden ya da kendisi ve çekince getiren devlet ya da uluslararası örgüt arasında, andlaşmanın yürürlüğe girmesine karşı çıkan taraflar da dahil olmak üzere, bütün taraflar arasındaki ilişkilerde, çekince getirilen hükümlere bir bütün olarak başvurulması sonucunu doğuracaktır. Andlaşma başka türlü öngörmediyse ve başka türlü kararlaştırılmadıysa, bir çekincenin geri alınması, taraf devlet ya da örgütler arasındaki ilişkilerde, diğer tarafların geri çekme bildirimini aldığı zaman etkili olacaktır.³⁹

C. Çekincelerin Kabulü ve Çekincelere İtiraz

1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin 20. maddesi, çekincelerin kabulü ve çekincelere itiraz konularını düzenlemekte olup, uluslararası alanda bu konudaki uygulamada bir ihtilaf bulunmamakla birlikte, çekincelerin geçerli olması için ayrıca kabul edilmesinin gerek olup olmadığı ya da çekincelere yapılan itirazların hukuki akıbeti gibi hususlar, Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından daha açık ve daha ayrıntılı düzenlenmektedir. Zira 20. madde, tıpkı çekincenin tanımını içeren bir önceki madde gibi, çekinceye itirazın geçerliliği hakkında kesin bir fikir vermemektedir. Komisyon ise bu noktada itirazın hukuki etkilerini de değerlendirmek gerektiğini vurgulayarak tarafsız bir değerlendirme yapmaya çalışmaktadır.⁴⁰

---

³⁷ 1969 Viyana Sözleşmesi, md. 22: “Çekincelerin ve çekincelere yapılan itirazların geri alınması: 1. Andlaşma başka türlü öngörmedikçe, bir çekince her zaman geri alınabilir, ve çekinceyi kabul etmiş olan bir devletin rızası geri alma için gerekli değildir. 2. Andlaşma başka türlü öngörmedikçe, bir çekinceye yapılan bir itiraz her zaman geri alınabilir. 3. Andlaşma başka türlü öngörmedikçe veya başka türlü mutabık kalınmadıysa; a- bir çekincenin geri alınmasına diğer bir akit devlet bakımından ancak o devlet bu konudaki bildirimini aldıktan sonra hüküm doğurur. b- bir çekinceye yapılan itirazın geri alınması ancak çekinceyi ileri süren devletin bu konudaki bildirimini almasından sonra hüküm doğurur”.

³⁸ Draft Guideline, Article 2.5.3.

³⁹ Draft Guideline, Article 2.5.7.

⁴⁰ ILC Report of 2002, parag. 25, s. 200 (Document A/57/10).

Komisyon'un Uygulama Rehberi'nde, öncelikle çekincelerin kabulünün, taraf devlet ya da devletlerin ya da uluslararası örgütlerin, çekince beyanı karşısında, bu çekinceyi kabul ettikleri sonucunu doğuracak tek taraflı beyanları ya da sessiz kalmaları ile mümkün olduğu belirtilmektedir.⁴¹ Tek taraflı kabul beyanlarının tercihen yazılı olması gerekmektedir. Böylece, çekince getirilen andlaşmada aksi belirtilmediyse, çekincenin bildirilmesinden itibaren, Viyana Sözleşmesi'nde belirtilen on iki aylık itiraz süresi boyunca taraf devletler çekinceye karşı herhangi bir itirazda bulunmazsa çekince geçerli sayılacaktır. İlgili sözleşmede çekincelerin oy birliği ile kabul edilmesine ilişkin bir hüküm varsa, taraf ya da taraf olmaya yetkili devletler ya da uluslararası örgütlerin kabulü nihai ve bağlayıcı sayılacaktır. Viyana Sözleşmesi'nin 20. maddesindeki, ilgili andlaşmanın, bir uluslararası örgütün kurucu belgesi olduğu zaman ve aksi öngörülmedikçe, o andlaşmaya getirilecek çekince beyanlarının o örgütün yetkili organının kabulünü gerektirmesine ilişkin hükmüne ek olarak Komisyon, böyle bir kabulün, açık olması gerektiğini ve bununla birlikte üye devletlerin, ilgili uluslararası örgüte ayrıca bir kabul beyanında bulunmasının gerekli olmadığını belirtmektedir. Son olarak Komisyon, çekince beyanlarının tek taraflı bildirimle kabul edilmesi durumunda, bu kabulün geri alınamayacağını ifade etmektedir.

Öncelikle, ilgili andlaşmanın açıkça izin verdiği belirli bir nevide çekince söz konusu olmadıkça, diğer taraf devletler, çekince getiren devletle doğrudan andlaşma ilişkisine girmeseler bile her zaman çekinceye itiraz etme hakkını haizdirler.⁴² Komisyon çalışmaları çerçevesinde, andlaşmalara getirilen çekincelere karşı, andlaşmada aksi belirtilmediyse taraf ya da taraf olmaya yetkili devletler ya da uluslararası örgütler, çekincenin kabul edilebilirlik ölçütlerini taşıyıp taşımadığına bakmaksızın, çeşitli şekilde ifade ettikleri tek taraflı beyanları ile itiraz edebileceklerdir.⁴³ Bu itirazların Viyana Sözleşmesi'nde de belirtildiği üzere yazılı olması gerekmektedir. İtiraz eden devlet ya da uluslararası örgüt, bu şekilde ilgili andlaşmanın da, çekince beyanında bulunan devlet ile kendi arasında yürürlüğe girmesine de itiraz edebilecek olup, böyle bir itirazın açıkça bildirilmesi gerekmektedir. Aksi halde andlaşma taraflar arasında yürürlüğe girecektir. Hiçbir devletin bir çekinceye

⁴¹ Draft Guideline, Article 2.8.1.

⁴² ILC Report of 2005, s. 200, parag. 2. (Document A/60/10).

⁴³ Draft Guideline, Article 2.6.1. Örneğin Japonya hükümeti, 1999 tarihli Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin Sözleşmeye getirdiği tek taraflı beyanında, Pakistan'ın, suçluların iadesi ve işbirliğine ilişkin Sözleşme hükmüne getirdiği, bu hükümle bağlı olmayacağına ilişkin çekinceye, Sözleşmenin konu ve amacı ile bağdaşmayacağı gerekçesiyle böyle bir çekinceye izin verilmemesi gerektiği gerekçesi ile itiraz etmiştir. (1999 Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme, UNTS, Vol. 2178, s. 197 <http://treaties.un.org/Pages/ShowMTDSG_Details.aspx?src=UNTSOnline&tabid=2&mtdsg_no=XVIII-11&chapter=18&lang=en#EndDec> (son erişim: 05.04.2012).

itiraz ederken bunu gerekçelendirmek zorunluluğu olduğuna dair bir uluslararası hukuk kuralı bulunmamakla beraber, Komisyon'un çalışmalarına göre, çekincelere yapılan itirazların mümkün olduğunca gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Komisyon'un Uygulama Rehberi'ne göre, çekincelere karşı, çekince beyanının ilgili devlet ya da uluslararası örgüte bildirilmesini takip eden on iki ay içerisinde ya da andlaşmaya bu tarihten sonra katılanlar bakımından itiraz edecek tarafın andlaşma ile bağlanma rızasını beyan ettiği tarihte, itiraz beyanında bulunulması gerekmekte olup, geç düzenlenen itirazlar, zamanında düzenlenen itirazların hüküm ve sonuçlarını doğurmamaktadır.⁴⁴

Andlaşma aksini belirtmediyse, çekincelere yapılan itiraz beyanları her zaman geri alınabilecektir. İtirazın geri alınması, çekincenin kabul edilmesi sonucunu doğuracaktır. Süresi içinde itiraz etmiş olan andlaşma tarafları, yine aynı süreler içinde itirazlarının kapsamını genişletebileceklerdir. Ancak bu kapsam değişikliği, andlaşmanın çekince beyanında bulunan tarafı ile çekinceye itiraz eden tarafı arasında, andlaşmanın varlığına ilişkin bir hukuki etki doğurmamaktadır.⁴⁵

D. Çekince Getirilebilen Haller ve Çekincenin Andlaşmanın Konu ve Amacı İle Bağdaşmaması Meselesi

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin hükme bağlamış olduğu üzere bir devlet ya da bir uluslararası örgüt, bir uluslararası andlaşmayı imzalar-ken, onaylarken, kabul ederken ya da bir andlaşmaya katılırken, söz konusu andlaşma çekince getirilmesi yasaklamamışsa veya söz konusu andlaşma, getirilmek istenen çekincenin dahil olmadığı, sadece belirli neviden çekincelere izin vermemişse çekince getirebilecektir. Bu iki halden herhangi birisi söz konusu değilse, bu durumda çekincenin andlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşıp bağdaşmadığına bakılacaktır. Andlaşmalarda, çekincelerin yasaklanması ya da sadece belirli türden çekincelere izin verilmesi durumlarında herhangi bir ihtilaf olmamakla beraber, andlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşmayan çekincelerin yasak olması, hangi çekincelerin andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmadığının tespiti noktasında belirsizlik yaratmaktadır. Viyana Sözleşmesi'nde bu konuda herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Komisyon'un çalışmaları, andlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşmayan çekinceler meselesini daha ayrıntılı açıklamaktadır.

Uluslararası hukukun, çekinceler söz konusu olduğunda uzlaştırmaya çalıştığı iki temel amaç, andlaşmanın bütün taraflar için temel unsurlarını sürdür-

---

⁴⁴ Draft Guideline, Article 2.6.13.

⁴⁵ Draft Guideline, Article 2.7.9.

meye çalışmak ve bu temel amaçları paylaşan, olabildiğince fazla devletin, andlaşmaya taraf olmasını sağlamaktır.

Raportör Waldock, Andlaşmalar hukukuna ilişkin 1962 tarihli ilk raporunda⁴⁶ "... Çekince getiren devletin buna yetkisinin olup olmadığını belirlemek için Divan'ın koyduğu bağdaşmazlık ölçütü kullanışsız ve sübjektif olup, somut olayda her devletin bağımsız takdirine bağlı kalacaktır" şeklinde görüş beyan etmiştir. Bu hususu elbette somut olayda ilgili devletlerin her biri kendisi belirleyecektir. Aynı zamanda her bir devlet de diğerinin çekincesinin andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşıp bağdaşmadığını belirleyecek ve bağdaşmadığı kanıdaysa, o çekince söz konusu iki devlet arasında yürürlüğe girmeyecektir. Çekince getiren devlet ile çekincenin bağdaşmaması anlamında herhangi bir itirazda bulunmayan devletler arasında ise çekince getirilen maddeler haricinde andlaşma yürürlüğe girecektir.⁴⁷ Bu kural 1969 Viyana Sözleşmesi'nde de aynen korunmuştur. Böylece Viyana Sözleşmesi'nde, hem çekincenin geçerliliği hem de bir taraf devletin diğer taraf devletin çekincesine itiraz edebileceğine ilişkin prosedür yer almıştır.⁴⁸ Komisyon çalışmalarında ise buna ek olarak hangi çekincelere izin verilebileceğine ilişkin olarak, ilgili andlaşmaya taraf devletler ya da uluslararası örgütler, uyuşmazlık çözüm mercileri ve andlaşmaların uygulanması izleme organlarının takdir yetkisinin olabileceği belirtilmiştir.⁴⁹

Komisyon'a göre, bir andlaşmaya getirilen çekincenin andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşıp bağdaşmadığının değerlendirilebilmesi için öncelikle ilgili andlaşmanın konu ve amacının belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, bir andlaşmanın konu ve amacı, iyi niyetle, andlaşmanın kendi bütünlüğü içindeki lafzî göz önünde tutularak ve özellikle andlaşmanın başlığı ve giriş bölümü dikkate alınarak belirlenmelidir.⁵⁰ Bu noktada yapılması gereken, andlaşma hükümlerini tek tek incelemek ve detaylarına girmek değildir. Önemli olan andlaşmanın esasını ve temel misyonunu çıkarabilmektir. Ko-

⁴⁶ YILC 1962, Vol. II, s. 72-74 (Document A/CN.4/144).

⁴⁷ Supra. dn. 8, Advisory Opinion, Part. 15, s. 21-30.

⁴⁸ Çok taraflı andlaşmalara çekince getirilmesi ile ilgili temelde iki görüş bulunmaktadır: İtiraz edilebilirlik (*oppositibility*) ve izin verilebilirlik (*permissibility*). İtiraz edilebilirlik görüşüne göre, çok taraflı bir Andlaşmada çekincenin geçerliliği, devletlerin ikili ilişkileri çerçevesinde belirlenir. Eğer çekinceye kimse itiraz etmezse, herhangi bir yargı organı ya da üçüncü bir taraf devletçe de geçerli addedilmelidir ve mağdur kişiler de buna itiraz edememelidir (Belilos davası gibi). İzin verilebilirlik görüşüne göre ise, çekinceye Andlaşmada izin verilip verilmediği, andlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşıp bağdaşmadığı meseleleri, hiçbir devlet o çekinceye itiraz etmemiş de olsa, mağdurlar tarafından, yetkili bir yargı organı ya da uluslararası bir kuruluş (BM İnsan Hakları Komisyonu) önünde ileri sürülebilmelidir. Bkz. R. W. EDWARDS, 1989, s. 362.

⁴⁹ Draft Guideline, Article 3.2.

⁵⁰ Draft Guideline, Article 3.1.

misyon'a göre, kural olarak bir andlaşmanın çekince kabul edilemeyecek esaslı hükümleri ile daha az önemli ve çekince getirilebilecek hükümleri ayırt edilebilir. Bu bağlamda, andlaşmanın konu ve amacı, ya andlaşmanın bütünü ele alarak belirlenebilir ya da andlaşmanın bütünü çerçevesinde sadece *esaslı* hükümlere getirilen çekinceler reddedilebilir.⁵¹ Diğer bir deyişle andlaşmanın konu ve amacı, andlaşmanın *reason d'etre*'si, asıl özüdür ve etkililik ilkesi gereği korunması gerekmektedir. Bu da, andlaşmanın bütün yükümlülükleri ile özünde bulunan andlaşmanın *reason d'etre* 'si olan yükümlülükleri arasında ayırım yapmayı gerektirir.

Komisyon'a göre, bir çekince, andlaşmanın esaslı bir unsurunun etkisini azaltmakta ise ya da çekince getirilen hüküm ya da hükümler, andlaşmanın genel gidişatı için gerekli ise söz konusu çekincenin andlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşmadığı değerlendirilmesi yapılabilecektir. Ancak Komisyon'a göre herhalde, andlaşmanın *raison d'etre*'sini saptayarak, andlaşmanın bütünlüğü ilkesinin gerçekleştirilmesi ile andlaşmaya devletlerin geniş katılımının sağlanması arasında bir denge kurulmaya çalışılmalıdır.⁵² Elbette bu hususları net olarak ayırt etmek mümkün olmayabilir. Komisyon bu saptamayı kolaylaştırmak için *esaslı unsur* kavramını açıklamaktadır. Komisyon'a göre;

i. Esaslı unsur ifadesi, aynı zamanda çekincenin amacı ile birlikte göz önünde tutulmalı ve belirli bir andlaşma hükmü ile sınırlandırılmamalıdır. Esaslı unsur bir kural, bir hak ya da bir yükümlülük olabilir. Andlaşmanın genel gidişatı için önemli olan esaslı unsurun, andlaşmadan çıkarılması ya da değiştirilmesi, andlaşmanın *raison d'etre*'sini tahrip edecektir.

ii. Esaslı unsurun, andlaşmanın genel gidişatı için gerekli olması, andlaşmanın altında yatan genel yapı ve andlaşmanın özünü oluşturan haklar ve yükümlülükler arasındaki dengeyi de ifade etmektedir. Komisyon, esaslı unsuru tarif ederken sık sık, andlaşmanın *genel çerçevesi, genel yapısı, bütün yapısı* gibi ifadeler kullanmayı tercih etmiştir.⁵³

Bazen, esaslı hükümler dışında kalan ve daha az önemli olarak addedilen hükümler de, bunlara çekince getirilmesi halinde, andlaşmanın uygulanmasını imkânsız hale getirebilirler. Örneğin, 1997 tarihli Terörist Bombalamaların Önlenmesine İlişkin Sözleşme'nin 5. maddesi, terörist bombalamalardan sorumlu kişilerin cezalandırılmasında işbirliğini temin etmek amacıyla, taraf devletlerin iç hukuklarında, gerekli etkin, orantılı ve caydırıcı nitelikte cezai, hukuki veya idari yaptırımlara yer vermelerini gerektirmektedir. Bel-

---

⁵¹ ILC Report of 1997, Supp. No. 10, s. 74, parag. 11 (Document A/52/10).

⁵² Ibid. s. 74, parag. 12.

⁵³ Ibid. s. 76, parag. 14.

çika hükümetinin bu hükme getirdiği, siyasi suçluları bu hükmün dışında bırakan çekincesi, Sözleşmenin konu ve amacı ile bağdaşmamaktadır. Gerçekten de Sözleşmeye taraf olan diğer devletlerin, bu çekincenin Sözleşmenin konu ve amacı ile bağdaşmadığına ilişkin itirazları üzerinde, Belçika çekincesini geri çektiği hususunda depoziteri bilgilendirmiştir.⁵⁴

Bu noktada bir başka ihtilaf konusu olan insan hakları sözleşmeleri, diğer sözleşmelerden farklı olarak, devletlerin karşılıklı yükümlülüklerini içermek yerine, devletlerin tek tek vatandaşlarına karşı olan yükümlülüklerini bir başka deyişle bağımsız hak ve yükümlülükleri içermektedir. Komisyon'un Uygulama Rehberi'ne göre bağımsız hak ve yükümlülükler içeren andlaşmalara getirilen çekincelerin andlaşmanın konu ve amacına uyumluluğunu belirlemek için çekince getirilen hükmün bağımsızlığı kadar önemi de göz önünde tutularak, andlaşmanın genel gidişatı ve andlaşmaya getirilen çekincenin bu gidişata etkisinin kapsamına bakılmalıdır.⁵⁵ Örneğin, insan hakları sözleşmelerinde çekince getirme işleminden etkilenecek menfaat sahibi başka bir devlet değil, vatandaşdır. Diğer yandan insan hakları sözleşmeleri, sözleşmelerin uygulanmasını takip etmek amacıyla izleme ve denetleme mekanizmaları da içermektedir. Örneğin, BM İnsan Hakları Komitesi de devletlerin çekincelerinin geçerliliği denetimi yapmaktadır.⁵⁶ 1997'de bu Komite bir izleme komitesi tertip etmiştir.⁵⁷ Bu organın, takip ettiği andlaşmalara getirilen bir çekincenin, andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşıp bağdaşmadığı hakkında hüküm verme yetkisi bulunmaktadır. Böyle bir hükmün bağlayıcılığı ise ilgili devletin kendisine bahşettiği yetkiye bağlıdır. Pellet'e göre, eğer izleme ve denetleme mekanizmaları, AIHM gibi yargısal nitelikteyse, çekinceler konusunda ilgili devletleri bağlayan kararlar vermektedirler.⁵⁸

Andlaşmaların konu ve amacı ile bağdaşmayan çekinceler ile ilgili tahdidi bir liste yapma imkânı olmasa da, Komisyon'un Uygulama Rehberi, belirli

⁵⁴ Ibid. s. 82, parag. 10; 1997 Terörist Bombalamaların Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme, UNTS, Vol. 2149, s. 256 <http://treaties.un.org/Pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTS&tabid=2&mtdsg_no=XVIII-9&chapter=18&lang=en#1> (son erişim: 04.04.2012).

⁵⁵ Draft Guideline, Article 3.1.5

⁵⁶ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin (The Office of the High Commissioner for Human Rights - OHCHR) insan haklarına ilişkin organlarından biri de, İnsan Hakları Komitesidir. <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/workingmethods.htm#a1>> (son erişim 11.02.2012).

⁵⁷ UN. Human Rights Committee "Preliminary Conclusions", International Law Commission (ILC) Report of 1997, Supp. No. 10 (Document A/52/10), chp. 5, sec. C, Preliminary Conclusion 5.

⁵⁸ Supra. dn. 57, Preliminary Conclusion 8, chp. 5, sec. B, parag. 82 (a). İzleme ve denetleme mekanizmaları hükümlerine getirilen çekinceler meselesine ileride değineceğiz.

kategorideki andlaşmalara getirilen çekinceler açısından devletlere rehberlik edebilecek niteliktedir.

1. Belirsiz veya Genel İfadeler İçeren Çekinceler

Uluslararası andlaşmalara getirilen çekincelerin çok genel ya da anlaşılmaz ifadeler içerdiği durumlarda, çekincenin andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşıp bağdaşmadığına ilişkin yapılacak değerlendirme, daha çok bir varsayımaya dayanmaktadır.⁵⁹

Örneğin, 1966 tarihli Irk Ayrımcılığına Karşı Sözleşme'ye taraf olurken Tayland, *Sözleşme hükümlerinin, kendi anayasalarının hiçbir şekilde üzerinde olamayacağına* dair bir yorum bildirisi getirmiştir.⁶⁰ Benzer şekilde ABD, Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olurken, *"Bu Sözleşmedeki hiçbir hüküm, ABD'nin yorumladığı şekliyle ABD Anayasasında yasaklanmış olan bir fiili gerektirmez"* şeklinde bir yorum bildirisi getirmiştir.⁶¹ Burada temel sorun, devletlerin bu belirsiz ve aşırı geniş ifadelerinin, çekincenin andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşıp bağdaşmadığının belirlenmesini engellemesidir. BM İnsan Hakları Komitesi böyle çekincelerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin genel nitelikte çekinceleri yasaklayan 57. maddesine dayanarak, geçersiz olacağını ifade etmiştir.⁶²

Komisyon'a göre, bir çekincenin, ilgili andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşıp bağdaşmadığının takdir edilebilmesi için anlaşılabilir şekilde kaleme alınması gerekmektedir.⁶³ Komisyon, geniş kapsamlı ve belirsiz içerikli çekincelerin uygulamada problemlere neden olduğunu belirtmekle yetinmiş, böyle çekincelerin düzeltilmesine ilişkin kesin bir açıklama getirmemiştir. Böyle çekincelerin *ipso jure* geçersiz olacağını söylemek zor olmakla beraber, temel eleştiri böyle çekincelerin, asli geçerlilik koşullarını yerine getirip getirmediğilerinin anlaşılmasına neden olmaları noktasında yapılmalıdır. Bu nedenle, böyle çekincelerin devletlerarası karşılıklı müzakereler yoluyla ilgili andlaşmalara uygun hale getirilmesi gerekmektedir.⁶⁴

---

⁵⁹ ILC Report of 2007 (Document A/62/10), s. 83, parag. 1.

⁶⁰ 1966 Her türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme, U.N.T.S., Vol. 660, s. 195. <http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&lang=en#EndDec> (son erişim: 11.02.2012).

⁶¹ Soykırım Sözleşmesi, Sözleşme'ye konulan yorum beyanları ve çekinceler için bkz. <http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-1&chapter=4&lang=en> (son erişim: 12.02.2012).

⁶² Supra. dn. 59, ILC Report of 2007, s. 83, parag. 6.

⁶³ Draft Guideline, Article 3.1.5.2.

⁶⁴ Supra. dn. 59, ILC Report of 2007, s. 83, parag. 11.

2. Örf adet hukuku kuralını yansıtan andlaşma hükümlerine getirilen çekinceler

Uluslararası andlaşmaların pek çoğu, örf adet hukuku kurallarını yansıtan hükümler taşımaktadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uygulama Rehberi'ne göre, bir andlaşma hükmünün bir örf adet hukuku kuralını yansıtmaması vakiasının kendisi, o hükmeye çekince getirmeye engel teşkil etmese de, çekincenin geçerliliğinin belirlenmesine ilişkin bir unsurdur.⁶⁵ Böyle bir andlaşma hükmüne getirilen bir çekince, o kuralla bağlı olan çekince sahibi devlet ya da uluslararası örgüt ile o kural ile bağlı olan diğer devletler ya da uluslararası örgütler arasında başvurulmaya devam edecek olan teamül kuralının bağlayıcılığını etkilemeyecektir.⁶⁶

Örneğin, 2005 tarihli Nükleer Terörizm Hareketlerinin Önlenmesine İlişkin Sözleşme'nin, devletlerin silahlı kuvvetlerinin, görevlerini ifa ederken, uluslararası hukuk kurallarına uymaları gerektiğine ilişkin 5. maddesi hükmüne, Mısır hükümeti, terörist faaliyetlerle mücadelede bu hükmün uygulanmayacağına ilişkin bir tek taraflı bildiri getirmiştir. Letonya hükümeti, bu bildiriye itiraz ederken, uluslararası hukukun örf adet kurallarına atıf yapmıştır.⁶⁷

Bir andlaşma hükmünde bulunan ve teamül hukukunu yansıtan bir kuralın varlığı, o kuralla çekince getirilmesine engel teşkil etmemekle birlikte, böyle bir çekince de, çekince getiren devletle diğer taraf devletler arasında, söz konusu kuralın örf adet hukukundan kaynaklanan bağlayıcılığını hiçbir şekilde etkilemeyecektir.⁶⁸

3. Jus cogens niteliğindeki kurallara aykırı çekinceler

Jus cogens niteliğindeki kurallara aykırı çekinceler meselesi, UAD'ın Kongo'da Silahlı Faaliyetler davasında gündeme gelmiştir. Divan'a göre, "*İrk Ayrımcılığına Karşı Sözleşme'nin 22. maddesine*⁶⁹ Kongo'nun getirdiği çe-

⁶⁵ Draft Guideline, Article 3.1.5.3.

⁶⁶ Supra. dn. 59, ILC Report of 2007, s. 89, parag. 1.

⁶⁷ 2005 Nükleer Terörizm Hareketlerinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme <http://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?&src=UNTSOnline&mtdsg_no=XVIII~15&chapter=18&Temp=mtdsg3&lang=en#Participants> (son erişim: 03.04.2012).

⁶⁸ Supra. dn. 59, ILC Report of 2007, s. 98, parag. 16.

⁶⁹ 1966 Her Türlü İrk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 22. maddesine göre, "*Bu Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanması konusunda iki veya daha fazla Taraf devlet arasında çıkan bir uzlaşmazlık, bu Sözleşmede açıkça öngörülen görüşme veya diğer usullerle çözüme kavuşturulamaz ise, uzlaşmazlığın tarafları başka bir anlaşma tarzı üzerinde anlaşmadıkça uzlaşmazlık, uzlaşmazlığın tarafı olan bir devlet tarafından Uluslararası Adalet Divanına götürülebilir*" (adopted by the General Assembly of the United Nations in resolution 2106 (XX)2 of 21 December 1965).

kince, hukuki etkiden yoksundur. Çünkü ırk ayrımcılığı yasağı, uluslararası hukukun emredici bir kuralıdır ve böyle bir çekince, bu emredici kuralla çatışır... Diğer yandan uluslararası hukukun emredici bir kuralına uyulmasına ilişkin bir uyumsuzluğun varlığı, böyle bir uyumsuzlukta Divanın kendisini yetkili görmesi için yeterli değildir ve Irk Ayrımcılığına Karşı Sözleşme'ye ilişkin uyumsuzlukları çözmek için gerekli olan yargı yetkisine devletlerin rıza göstermesini gerektiren bir emredici hukuk kuralı da bulunmamaktadır".⁷⁰

Komisyon, soruna, bir çekincenin yaratabileceği ya da yaratamayacağı hukuki etkiler üzerinden yaklaşmaktadır. Komisyon, çekincenin tanımı esas alındığında, bir çekincenin, hiçbir şekilde bir andlaşmanın hukuki etkisini, *jus cogens* kurallara aykırı şekilde değiştiremeyeceğini ya da bertaraf edemeyeceğini ifade etmektedir.⁷¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi, *bir andlaşmanın hukuki etkisini değiştirmek ya da bertaraf etmek* ifadesi, çekinceyi düzenleyen devlet ya da uluslararası örgüt açısından, hem andlaşmanın belirli hükümlerinin hukuki etkisini, hem de andlaşmanın belirli hükümler açısından bir bütün olarak hukuki etkisini değiştirmek ya da bertaraf etmek olarak anlaşılmalıdır.⁷²

Uygulama Rehberi'nin *jus cogens* niteliğindeki kurallara aykırı çekincelere ilişkin maddesi aynı zamanda, andlaşmaya yansıyan bir *jus cogens* kuralı olmamasına rağmen, bir çekince, o andlaşmaya, *jus cogens* niteliğindeki kurallarla çatışır biçimde başvurulmasını gerektiriyorsa çekincenin geçersiz olacağını da ifade etmektedir. Örneğin bir çekince, bir andlaşma çerçevesinde bahsedilen haklardan, bir grup kişinin yararlanmasını engelliyorsa, ayrımcılık yasağına aykırılık nedeniyle geçersiz bir çekince olacaktır.⁷³

4. İnsan hakları sözleşmelerine getirilen çekinceler

Çekincelerin, andlaşmanın konusu ve amacı ile bağdaşıp bağdaşmadığının ve sonuçta geçerli olup olmadığının saptanması konusuna 1969 Viyana Sözleşmesi'nde bir açıklık getirilmemiş olması, bu hususun devletlerin takdirine bırakılması, en çok insan hakları sözleşmelerine getirilen çekinceler noktasında sorun teşkil etmektedir.⁷⁴ Böyle sözleşmelere getirilen çekincelerin

---

⁷⁰ Jurisdiction of the Court and Admissibility of the Application, Judgment of 3 February 2006, parag. 78

⁷¹ Draft Guideline, Article 3.1.5.4.

⁷² Ibid., s. 103, parag. 10.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ İnsan hakları andlaşmaları bakımından objektif ve kurumsal bir geçerlilik denetiminin gerekliliğine ilişkin olarak bkz. Mahmut GÖÇER, **Uluslararası Hukuk ve İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması**, Ankara 2002, s. 72 vd; Ryan GOODMAN, "Human Right Treaties, Invalid Reservations, and State Consent", **AJIL.**, Vol. 96, 2002, s. 531-560; Curtis

denetlenmesi görevi, 1969 Viyana Sözleşmesi'nin öngördüğü sistem dışında, günümüzde, uluslararası insan hakları denetim organlarınca –kimi zaman yargı organları ve kimi zaman denetim komiteleri ya da komisyonları tarafından- üstlenilmektedir. Daha önce de değindiğimiz ve kendisinde bu yetkiyi bulan AIHM ve BM nezdindeki muhtelif komiteler –BM İnsan Hakları Komitesi, Irk Ayrımcılığının Tasfiyesi Komitesi, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi gibi- bu denetim görevini yerine getirmekte, ancak BM Komiteleri bu konuda sadece devletlerin kendilerine tanıdığı yetki oranında işlevsel olabilmektedirler.⁷⁵

Komisyon'un Uygulama Rehberi'ne göre, bir çekincenin, genel insan haklarının korunmasına ilişkin bir sözleşmenin konu ve amacına uygunluğunun tayin edilmesi için, andlaşmanın genel gidişatı ve çekincenin buna muhtemel etkisi kadar, çekinceye konu hak ya da yükümlülüğün, andlaşmada sayılan hakların bölünmezliği, bağımsızlığı ve birbiriyle bağlantılı oluşunun önemi de dikkate alınmalıdır.⁷⁶ Bu anlamda insan hakları sözleşmeleri, çekincelerin geçerliliğinin en çok tartışıldığı sözleşmelerdir. Komisyon, gerektiğinde oluşabilecek problemlere dikkat çekmekte, ancak genel olarak insan hakları sözleşmelerine –Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi, Medeni Siyasi Haklar Sözleşmesi gibi- getirilecek çekinceler için spesifik koşullar saymayı yerinde bulmamaktadır.⁷⁷ Her bir Sözleşmenin varsa izleme mekanizmalarının çekincenin geçerliliğine ilişkin karar vermesi daha işlevsel nitelik göstermektedir.

Irk ayrımcılığı ve işkencenin önlenmesi gibi belirli bir insan hakkının korunmasına ilişkin sözleşmelerin aksine, genel insan hakları sözleşmelerinin konu ve amacı çok daha karmaşıktır. Bunlar çok geniş çapta ve evrensel koruma sağlama amacındadırlar. Bu şekilde koruma altındaki haklardan bir kısmı diğerlerinden daha önemli olabilir. Komisyon'a göre, sözleşmenin kendisi başkaca bir hüküm getirmemişse, esaslı haklar ya da askıya alınamaz haklar durumunda bile, söz konusu hakkın uygulanması açısından sınırlama getiren bir çekince geçerli olacaktır.⁷⁸ Bu haklar arasında da çoğu zaman

A. BRADLEY/ Jack L. GOLDSMITH, "Treaties, Human Rights, and Conditional Consent", *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 149, 2000-2001, s. 399-468; M. FITZMAURICE., "On the Protection of Human Rights, The Rome Statute and Reservations to Multilateral Treaties", *Singapore Year Book of International Law*, Vol. 10, 2006, s. 133-174.

⁷⁵ UN, The Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Human Rights Bodies <<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/HumanRightsBodies.aspx>> (son erişim: 13.05.2008).

⁷⁶ Supra. dn. 59, ILC Report of 2007, s. 115, parag. 5.

⁷⁷ Ibid., s. 114, parag. 1.

⁷⁸ Ibid.

ayırım yapılmamalı, bazı haklar diğerlerinden daha az önemli olarak adde dilmemelidir. Bu noktada çekincenin, andlaşmanın genel gidişatına uyumlu olup olmadığına bakmak gerekmektedir.

Çekincenin söz konusu hakka ya da yükümlülüğe olan etkisinin derecesi de başka bir saptama ölçütü olabilir. Komisyon'a göre çekinceler, söz konusu hakların kullanımını engellemedikleri ve bu hakların hukuki rejimini aşırı derecede etkilemedikleri sürece geçerli olmalıdır.⁷⁹ Komisyon'un, insan hakları sözleşmelerine getirilen çekincelere ilişkin olarak yaptığı değerlendirmeler açık olmayıp, uygulamada yaşanan sorunlar, uluslararası yargı organlarının ya da ilgili sözleşmenin uygulanmasını denetleme işlevini gören ve yetkileri devletlerin takdirine bağlı olan komite ya da komisyonlarda çözülmeye çalışılmaktadır.

5. İç hukuka ilişkin çekinceler

Andlaşmalara taraf olan devletlerin sıkça başvurduğu bir başka yol, iç hukuklarındaki belirli kuralların bütünlüğünü korumak amacıyla çekince düzenlenmesidir. Komisyon'a göre, bir devlet ya da bir uluslararası örgütün, o devletin iç hukukunun ya da o örgütün kurallarının belirli normlarının bütünlüğünü korumak için, bir andlaşmanın bir bütün olarak hukuki etkisini ya da belirli hükümlerinin hukuki etkisini değiştirmek ya da bertaraf etmek amacıyla getirdiği bir çekince, ancak andlaşmanın konu ve amacıyla uyumlu olduğu sürece düzenlenebilecektir.⁸⁰ Uygulama Rehberi'nin bu düzenlemesi, tam olarak açıklanmış ve yeterince detaylandırılmış bir çekincenin, iç hukuktan kaynaklanan değerlendirmeler ile meşruluk kazanıp kazanamayacağına sorununa cevap aramaktadır. Bir başka deyişle genel ve belirsiz ifadeli çekinceler ile iç hukuktan kaynaklanan çekinceler, Komisyon'a göre aynı statüde değildir.

Örneğin, birçok devlet, Kanada'nın 1991 tarihli Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi'ne getirdiği çekinceye itiraz ederken, Sözleşme hükümlerine uyulması gerekliliğinin, Kanada'nın iç hukukuna ilişkin kurallardan bağımsız olduğu gerekçesine dayandırmışlardır.⁸¹ Benzer şekilde, Finlandiya, birçok devletin 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne getirdiği çekincelere, "... *Taraf devletler, bir andlaşmayı icra etmeme gerekçesi olarak iç hukukunun*

---

⁷⁹ Ibid., s. 116, parag. 8.

⁸⁰ Draft Guideline, Article 3.1.5.5.

⁸¹ 1991 Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi, U.N.T.S., Vol. 1989, s. 309, <http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=UNTS&tabid=1&mtdsg_no=XXVII4&chapter=27&lang=en#Participants> (son erişim: 12.02.2012). Supra. dn. 59, ILC Report of 2007, s. 110, parag. 4.

hükümlerine başvuramaz” gerekçesiyle itiraz etmiştir.⁸² Oysa Komisyon’a göre bu gerekçe ikna edici değildir. Çok sayıda devletin, andlaşmanın yüklediği yükümlülükler iç hukuklarıyla bağdaşmadığı için andlaşmaya çekince getirebilmesi, ilk bakışta anlaşılabilir bir durumdur. Diğer yandan AIHS’in 57. maddesi, taraf devletlerin iç hukukları ile bir andlaşma hükmü bağdaşmadığında, sırf bu gerekçe ile çekince getirmelerine izin vermemektedir. Ancak bunun yanında, başka sözleşmelerde, iç hukukun uygulanmasına ilişkin ve hiçbir devletin itiraz etmediği çekinceler de getirilmiştir.⁸³ Kısaca andlaşmalara getirilen ve iç hukuktan kaynaklanan gerekçelere dayanan çekinceler, ilgili andlaşma hükümleri aksini belirtmiyorsa, diğer taraf devletler itiraz etmediği ve andlaşmanın konu ve amacına uygun olduğu sürece geçerli olacaktır.

6. Andlaşmaların izleme, denetim ve uyumsuzlukların çözümü hükümlerine getirilen çekinceler

Andlaşmalara taraf olan devletler, ilgili andlaşmanın uygulanmasını izleme ve/veya denetleme mekanizmalarına ya da uyumsuzlukların çözümüne ilişkin hükümlerine, bu mekanizmaların yetkilerini, yer, zaman ve konu bakımından sınırlayacak çekinceler getirebilmektedirler. Komisyon’un Uygulama Rehberi’ne göre, andlaşmaların uygulanmasını izleme ya da uyumsuzlukların çözümüne ilişkin hükümlerine getirilen çekinceler, (i) andlaşmanın *raison d’être* niteliğinde bir hükmünün hukuki etkisini değiştirmek ya da bertaraf etmek amacıyla ise, veya; (ii) andlaşmanın yegane amacı böyle bir mekanizmayı etkili kılmak iken, bu çekince, daha önce kabul edilmiş andlaşma hükmü açısından, çekince getiren devlet ya da örgütün, uyumsuzluk çözümü ya da andlaşmanın uygulanmasını izleme mekanizması dışında bırakılması sonucunu doğuracaksa, andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmayacaktır.⁸⁴

BM İnsan Hakları Komitesi, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin uygulanmasına yönelik hükümlerinin, Sözleşmedeki hakları korumak için gerekli çerçeveyi oluşturdukları ve Sözleşme hükümlerinin amaçlarını gerçekleştirecek izleme mekanizmalarını içerdiklerinden, Sözleşmenin konu ve amacı

⁸² 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi, U.N.T.S., Vol. 1577, s. 3 <<http://treaties.un.org/Pages/HistoricalInfo.aspx>> (son erişim: 10.03.2011).

⁸³ Örneğin, 1979 BM Rehine Alınmasına Karşı Uluslararası Sözleşme’ye, Mozambik, Sözleşme gereği UAD’nin yargı yetkisini kabul etmesinin iç hukukuna aykırı olacağı gerekçesiyle, uyumsuzlukların çözümüne ilişkin maddeye çekince getirmiştir <<http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=5&chapter=18&lang=en#EndDec>>; Irak, Hollanda ve Kolombiya’nın, 1936 BM Uyuşturucu ve Psikoterapik İlaçların Ticaretine İlişkin Sözleşme’ye getirdiği çekinceler de tamamen iç hukuklarına ilişkin gerekçelerden kaynaklanmaktadır <http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=VI-12-a&chapter=6&lang=en> (son erişim: 10.02.2012).

⁸⁴ Draft Guideline, Article 3.1.5.7.

bakımından esaslı unsuru olduklarını ve herhangi bir taraf devletin, yıllık rapor sunma ve bu raporların Komitece değerlendirilmesi zorunluluğuna çekince getiremeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁵

Komisyon, çekince getirilen andlaşmanın asıl amacı izleme ya da denetleme olmadığı sürece, söz konusu andlaşmadaki uyuşmazlıkların çözümü ya da andlaşmanın uygulanmasını izleme hükümlerine çekince getirilmesinin engellenmemesi gerektiği görüşündedir. Ancak diğer yandan, bir devlet ya da uluslararası örgüt, daha önceden mevcut olan bir andlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerinden, andlaşmanın uygulanmasının izlenmesi ya da uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin bir andlaşma hükmüne çekince getirerek kurtulmaya çalışamayacaktır.⁸⁶

Loizidou davasında AIHM, Türkiye'nin, Sözleşmenin bireysel başvuru hakkına ilişkin 25. maddesine ve Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisine ilişkin 46. maddesine getirdiği ülkesel sınırlama ile ilgili *yorum bildirisi* adı altındaki bu beyanlarının, birçok devletçe çekince olarak değerlendirildiğini ve Sözleşmenin çekincelere ilişkin 64. maddesi ışığında geçersiz olduklarını belirtmiştir. Mahkeme'ye göre, Komisyon ve Mahkeme yetkisine ilişkin çekince getirilen bu maddeler, Sözleşme sisteminin etkinliğinin esasını oluşturmaktadır.⁸⁷

Görüldüğü üzere, Uluslararası Hukuk Komisyonu da, andlaşmaların uygulanmasını izleme ve denetleme mekanizmaları ile uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin hükümlere getirilen çekincelerin geçerliliğini, andlaşmanın amacının, o mekanizmanın etkinliğini sağlamak olup olmamasına göre değerlendirmektedir.

E. Geçersiz çekincelerin akıbeti

Komisyon'a göre, şekli geçerlilik koşullarını taşımayan ve Viyana Sözleşmesi'nin 19. maddesindeki koşullara uymayan, Komisyon'un nitelemesiyle *izin verilmeyen (impermissible)* çekinceler geçersizdir. Bir çekincenin geçersizliği, taraf devletlerin ya da uluslararası örgütlerin itirazına ya da kabulüne bağlı değildir.⁸⁸ Geçersiz bir çekincenin sahibinin andlaşma ile ilişkisi, o çekinceden yararlanmaksızın andlaşma ile bağlı olmaya devam etmek isteyip

---

⁸⁵ Human Rights Committee, General Comment No. 24 (CCPR/C/21/Rev.1/Add.6), 11 November 1994, parag. 11.

⁸⁶ Supra. dn. 59, ILC Report of 2007, s. . 122, parag. 6.

⁸⁷ ECHR, Loizidou, Judgment of 23 March 1995 (Preliminary Objections), Publications of the European Court of Human Rights, Series A, Vol. 310, s. 64, parag. 70. Ayrıca bkz. Roslyn MOLONEY, "Incompatible Reservations to Human Rights Treaties: Severability and the Problem of State Consent", *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 5, 2004, s. 155.

⁸⁸ Draft Guideline, Article 4.5.1.

istemediğine ya da o andlaşma ile bağı olmayacağına ilişkin olarak açıkladığı niyetine bağlıdır. Bu bakımdan geçersiz çekincenin sahibi devlet, çekinceden faydalanmamasına bağı olarak ilgili andlaşma ile bağı olmadığına ilişkin niyetini her hangi bir zamanda açıklayabilecektir. Andlaşmaların uygulanmasını izleme organlarının bir çekincenin geçersizliği hakkında görüş bildirmesi ve çekince getiren devlet ya da uluslararası örgütün, çekinceden faydalanmaması halinde andlaşma ile bağı olmayacağı niyetinde olması halinde, ilgili devlet ya da uluslararası örgüt, izleme organının bu değerlendirmesini bildirme tarihinden itibaren on iki ay içerisinde bu niyetini açıklamalıdır.⁸⁹

Uygulamada ise, bir devletin andlaşmaya getirdiği çekince geçersiz olsa bile o andlaşma ile bağı kalmaya devam edip etmeyeceği meselesi, devletlerin farklı uygulamalarının söz konusu olduğu bir alandır. AİHM'nin Belilos davasında, geçersiz çekinceye rağmen ilgili devletin andlaşma ile bağı kalacağına karar verilmiştir. Belilos davasının yargılama aşamasında İsviçre, çekincenin geçerli olduğunu, ancak geçersizliğine karar verilmesi halinde de onay belgesinin geçerli olmaya devam edeceğini söyleyerek, andlaşma ile bağlanma rızasını sürdürdüğünü göstermekle beraber Mahkeme'den, çekincisini *a posteriori* olarak tekrar kaleme almak için süre istemiştir.⁹⁰ Ancak Mahkeme bu talebi reddetmiş ve İsviçre'nin, AİHS'nin 6/1 maddesine hiç çekince getirmemişçesine bağı olduğuna karar vermiştir.⁹¹

AİHM'nin Loizidou davasında⁹² Türkiye, Sözleşmeye getirdiği çekincelerinin,⁹³ sözleşme ile bağlanma rızasının ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle onay belgesinden ayrılamayacağını iddia etmiştir. Mahkeme, Türkiye'nin çekincelerinin, Türkiye'nin rızasının esaslı unsuru olup olmadığını belirlemeyi reddetmiştir. Bunun yerine, diğer taraf devletlerin uygulamaları ile

⁸⁹ Draft Guideline, Article 4.5.3.

⁹⁰ R. W. EDWARDS, 1999-2000, s. 205

⁹¹ Supra. dn. 27, ECHR, Judgment of 29 April 1988, parag. 60; Ibid.

⁹² Supra dn. 87, ECHR, Judgment of 23 March 1995 (Preliminary Objections) s. 27, parag. 75.

⁹³ Türkiye, AİHS'nin eski 25. ve 46. maddeleri uyarınca, 1987 yılında Komisyon'un bireysel başvuruları inceleme yetkisini, 1989'da Divan'ın zorunlu yargı yetkisini kabul ettiğine dair tanıma beyanlarında, her iki organın da yetkilerine sınırlamalar getirmek istemiştir. Bireysel başvuru hakkını tanıyan beyanı, bireysel başvuru yetkisinden, silahlı kuvvetlerin disiplin rejimi gibi bazı konuları, ulusal Anayasa doğrultusunda dışlamayı amaçlamıştır (Türkiye'nin bireysel başvuruyu kabule ilişkin 22 Ocak 1987 tarihli Bakanlar Kurulu Kararına dayanan beyanı, 21 Nisan 1987 tarih ve 19438 sayılı Resmi Gazetede, Dışişleri tebliği olarak yayımlanmıştır). Türkiye'nin bu beyanları, taraf devletlerin normatif yükümlülüklerinin kapsamının, bireysel başvuru hakkını ya da Mahkeme'nin yargı yetkisini tanıma esnasında daraltabilmelerine olanak tanımanın, Sözleşmenin etkinliği bakımından tehlikeli olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir (Feyyaz GÖLCÜKLÜ/Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması**, Ankara 1994, s. 112-114).

uyumlu olmak adına, Türkiye'nin, çekincesinin izin verilemez nitelikte olduğunu bilmesi gerektiğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle, Mahkeme'ye göre, bir devletin çekincesinin geçersiz olduğunu bilmesi gerektiği durumlarda, o çekince, o devletin rızasının esaslı unsuru değildir ve onay belgesinden ayrılabilir.

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uygulama Rehberi'nde ayrılabilirlik konusunda bir hüküm bulunmamaktadır. Raportör Alain Pellet'e göre ise, sadece ve sadece çekince getiren devletin, geçersiz çekincesinin, andlaşma ile bağlanma rızasından ayrılıp ayrılmayacağına karar verme yetkisi vardır. Çünkü andlaşma, akdi bir belgedir ve bağlayıcılığını tarafların iradesinden alır. Sadece çekince getiren devlet, o andlaşmanın kendi istediği şeklin dışında bağlayıcı olduğunun kabul edilebilirliğine karar verebilir. Aksi halde andlaşmanın iradilik unsurundan şüphe edilecektir.⁹⁴

Komisyon'un 1997'de kabul ettiği Ön Kararlar'a göre, geçersiz bir çekince söz konusu olduğunda bu konuda önlem alma sorumluluğu çekince getiren devletindir.⁹⁵ Devlet bu noktada çekincesini kabul edilebilir hale gelecek şekilde tadil edebilir ya da geri alabilir veyahut andlaşmaya taraf olmaktan vazgeçebilir.

Komisyon, bu noktada BM İnsan Hakları Komitesinin Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne getirilen çekinceler ile ilgili görüşünün tam aksi yönünde görüş beyan etmektedir. Bu Komiteye göre, "... İzin verilmeyen bir çekince söz konusu olduğunda, o Sözleşmenin bütün çekince getiren taraflar için yürürlüğe girmeyeceği anlamı çıkarılmamalıdır. Böyle bir çekince çoğunlukla onay belgesinden ayrılabilir nitelikte bir çekinedir".⁹⁶ Ayrıca, Komitenin bizzat çekincenin geçerliliği hakkında hüküm verme yetkisi vardır. Komite, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin konu ve amacı ile bağdaşmadığı kanısına vardığı çekinceleri, devletlerin onay belgesinden ayırabilir ve çekince getiren devletleri çekincenin sağlayacağı menfaatten bu şekilde yoksun bırakabilir. Komite, bu politikasının hukuki gerekçesini açıklamaksızın, devletlere bu yetkisini sadece bildirmektedir. Komitenin bu tutu-

---

⁹⁴ Supra. dn. 5, YILC 1996, Vol. I, s. 198, parag. 21.

⁹⁵ Supra. dn. 57, Preliminary Conclusion 10.

⁹⁶ Elena A. BAYLIS, "General Comment 24: Confronting Problem of Reservations to Human Rights Treaties", *Berkeley Journal of International Law*, Vol. 17, 1999, s. 277; Catherine J. REDGWELL, "Reservations to Treaties and Human Rights Committee General Comment No: 24 (52)", *International Law & Comparative Law Quarterly*, Vol. 46, 1997, s. 469-390.

mu, ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve raportör Alain Pellet tarafından eleştirilmektedir.⁹⁷

Devletlerin bu konudaki uygulamalarına bakıldığında ise belirgin ve düzenli bir eğilimlerinin bulunmadığı görülmektedir. Çoğu zaman devletler, çekince- lere neden itiraz ettiklerini ayrıntılı şekilde açıklamamaktadırlar.⁹⁸ İtirazlarını *andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmazlık* gerekçesi üzerine kurduklarında çoğunlukla, *hukuka aykırı, izin verilemez, kabul edilemez, geçersiz* gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu itirazlar çekincenin geçersizliği söz konusu olduğunda, bu durumun hukuki sonuçlarının ne olacağını içermemektedir.

Bourguignon'a göre, bir devlet, bir andlaşmaya bağlanma rızasını, sadece belirli bir koşula bağlı olarak göstermiş ve bu koşulu da çekincesinde ifade etmişse, bu çekince geçersiz olduğunda, bununla beraber o devletin andlaşmayı onaylama niyeti de geçersiz olmalıdır. Diğer yandan, çoğu zaman, çekincenin geçersiz olma ihtimaline bakmaksızın bir devletin bir andlaşma ile bağlanma üstün rızası söz konusudur. İlk durumda devletin bütün andlaşma yükümlülüklerine ilişkin kabulü geçersiz olmalı; ikinci durumda ise çekincenin geçersiz olduğu belirlenmeli, o çekince değerlendirilmeden kaldırılmalı ve ilgili devlet andlaşma ile çekince getirilen hükümleri de içerecek şekilde bağlı kalmaya devam etmelidir.⁹⁹

Ancak geçersiz bir çekince ile andlaşmanın onay belgesinin ayrılmasının daha da zor olduğu nokta, devletin onay belgesinde niyetini açıkça belli etmediği durumlardır. Sonuçta parlamenter demokrasilerde çekince getiren devletin üstlendiği andlaşma yükümlülükleri üzerinde iç hukuk düzeyinde de uzlaşmış olması konuyu daha da hassaslaştırmaktadır.¹⁰⁰

Edwards'a göre, bir çekince geçersiz bulunduktan sonra, raportörün ifade ettiği gibi çekince getiren devletin o andlaşmanın akıbetini belirlemek konusunda tamamen serbest olmaması gerekmektedir. Çekince getiren devletin, en başta çekincesinin andlaşma ile bağlanma rızasından ayrılıp ayrılmayacağına açıklığı kavuşturması daha makuldür. Ayrıca andlaşma, herhangi bir zamanda çekince ya da yorum bildirimlerinin tadil edilmesine izin veriyorsa, ilgili devlet, geçersiz çekincesini ya da bildirisini sonradan düzeltebilecektir. Ayrıca uluslararası mahkemeler, bir devletin andlaşma ile bağlı olup olma-

⁹⁷ Report of the ILC on the Work of its 49th session, 12 May-18 July, UN GAOR, 52nd sess, Supplement No 10, 106-8, (1997) (Document A/52/10).

⁹⁸ Derek BOWETT, "Reservations to Non-Restricted Multilateral Treaties: The Goal of Universality", *Iowa Law Review*, Vol. 71, 1985, s. 68.

⁹⁹ Henry J. BOURGUIGNON, "The Belilos Case: New Light on Reservations to Multilateral Treaties", *Virginia Journal of International Law*, Vol. 29, 1989, s. 382.

¹⁰⁰ Sandra L. BUNN-LIVINGSTONE/ Robert C. JENNINGS, *Juricultural Pluralism Vis-a-Vis Treaty Law: State Practice and Attitudes*, Brill, 1920, s. 160.

dığına ilişkin sorunların önlerine geldiği davalarda, ayrılabilirlik hususunda karar verebilmelidirler. Yine de devletler onay belgelerinde, çekincelerinin kendileri için *sine qua non* nitelikte olup olmadığını belirtirlerse sorun çok daha kolay çözülecektir. Diğer yandan bir onay belgesinin ayrılabilirlik hususunda sessiz kalmış olması durumunda, uluslararası mahkemelerin devletlerin gerçekleşmiş iradesi üzerinde karar vermesi doğru olmayacaktır.¹⁰¹

Çekince ve onay belgesinin ayrılabilirliği, andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmayan bir çekince ile karşılaşan uluslararası mahkemeler için makul bir seçenek olsa da, uluslararası örf adet hukukunda geçersiz çekincelerin ayrılabilirliğine ilişkin bir kural bulunmamaktadır.¹⁰² Tutarlı bir devlet ve uluslararası yargı uygulamasının olmaması, ayrılabilirlik konusunun, bir mahkeme tarafından değerlendirilmesi durumunda da böyle bir değerlendirilmenin, hukuki bir analizden çok siyasi bir karara neden olacağını göstermektedir.¹⁰³

Moloney'e göre ise, uluslararası toplumun geçen yüzyıldaki en önemli kazanımlarından biri olan insan hakları sözleşmelerinin bütünlüğü, taraf devletlerin artan sayıda çekinceleri nedeniyle tehdit edilmekte ve andlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşmayan çekinceler getiren devletleri doğrudan andlaşma dışına itmektir. Andlaşma ile bağdaşmayan ve esasa ilişkin olmayan bir çekinceyi devletin onay belgesinden ayırma, yani AIHM'in Loizidou ve Belilos davalarında başvurduğu yöntem, çok taraflı insan hakları sözleşmelerinin evrenselliğini ve bütünlüğünü, devletin egemenliğine hanel getirmeksizin güçlendirecektir.¹⁰⁴

Komisyon'daki tartışmalar sırasında üyelerin çoğu, andlaşmalara getirilen çekincelerin, açıkça geçersiz olması durumunda, andlaşma depoziterlerinin, böyle çekinceleri, diğer taraf devletlere bildirmeyerek, geçersiz çekincenin sahibi devleti kınamasına izin vermemeleri gerektiği fikrini savunmuşlardır. Ancak depoziteri, açıkça geçersiz bir çekinceyi, metnin sahibine bunun etkilerini hatırlatmadan taraf devletlere bildirmeye zorlamak da uygun olmayacaktır. Bu durumda, eğer çekince sahibi çekincesinde ısrar ederse, normal prosedür devam edecek ve çekince, mevcut hukuki sorunlarla birlikte diğer devletlere iletilecektir.¹⁰⁵ Bazı Komisyon üyelerine göre bu prosedür sadece Viyana Sözleşmesi'nin 19. maddesinin (a) ve (b) fıkralarındaki durumlarda, yani andlaşmada çekincenin yasaklanmış olması ya da sadece belirli türde

---

¹⁰¹ R. W. EDWARDS, 1999-2000, s. 206.

¹⁰² Roberto BARATA, "Should Invalid Reservations to Human Rights Treaties be Disregarded?", *European Journal of International Law*, Vol. 11, No. 2, 2000, s. 416.

¹⁰³ Supra dn. 87, R. MOLONEY, 2004, s. 165.

¹⁰⁴ Ibid., s. 168.

¹⁰⁵ Supra. dn. 40, ILC Report of 2002, s. 113, parag. 4.

çekincelere izin verildiği hallerde söz konusu çekincenin bunların dışında kalması durumlarında söz konusu olabileceğinden, asıl sorun (c) fıkrasındaki andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmazlık noktasında ortaya çıkmaktadır. Komisyon ise 19. maddenin üç fıkrasındaki çekince engelleri arasında ayırım yapılamayacağına karar vermiştir.¹⁰⁶ Komisyon 19. maddedeki çekince engellerinin hepsini *izin verilemez (impermissible)* olarak tanımlamaktadır. Bazı üyeler bu nitelenin, çekincenin andlaşmanın konu ve amacıyla bağdaşmaması nedeniyle geçersiz olacağını bildiren (c) fıkrası için uygun olmadığını iddia etmişlerdir. Komisyon bu konunun ileride de tartışmaya açık olacağını belirterek bir sonuca varmamıştır.¹⁰⁷

F. Çekincelere yapılan itirazların hukuki sonuçları

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin, bir uluslararası andlaşmaya getirilen çekincelere, diğer devletlerce yapılacak itirazın usulünü ve hukuki etkisini düzenlemekle birlikte,¹⁰⁸ çekinceye yapılan itiraz ya da itirazların geçerliliği konusunda Komisyon itirazın hukuki etkilerini, daha geniş biçimde değerlendirmeye çalışmıştır.¹⁰⁹ Bilindiği üzere, hiçbir devletin, bir çekinceye itiraz ederken buna gerekçe gösterme zorunluluğu olduğuna dair bir uluslararası hukuk kuralı bulunmamaktadır. Andlaşmanın açıkça yetkilendirdiği belirli bir çekince olmadıkça, diğer taraf devletler –çekincenin sahibi olan devletle doğrudan andlaşma ilişkilerine girmeseler bile- çekinceyi her zaman reddedebileceklerdir.¹¹⁰

Komisyon'un Uygulama Rehberi'ne göre, bir devlet ya da bir uluslararası örgütün, çekince sahibi ile kendisi arasındaki ilişkilerinde, çekincenin ilgili olmadığı andlaşma hükümlerine başvurulmasını engellemek sonucunu doğuracak bir itirazı, eğer bu hukuki etkisi ihraç edilmek istenen hükümler, çekince getirilen hükümler ile yeterli derecede bağlantılı ise ve itiraz sahibi ile çekince sahibi arasındaki ilişkilerde andlaşmanın konu ve amacına halel getirmiyorsa izin verilebilir nitelikte itirazlardır.¹¹¹

Viyana Sözleşmesi'nin de kabul ettiği sistem çerçevesinde, andlaşmalara getirilen çekincelere, devlet ya da uluslararası örgütlerin geçerli şekilde itiraz etmesi, bu çekincelerin, itiraz eden devlet ya da uluslararası örgütlere karşı

¹⁰⁶ Ibid., s. 114, parag. 5.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ 1969 Viyana Sözleşmesi'nin 21/3. maddesi: “Bir çekinceye itiraz eden bir devlet, andlaşmanın kendisiyle çekince ileri süren devlet arasında yürürlüğe girmesine itiraz etmezse, çekincenin ilgili olduğu hükümler, iki devlet arasında çekince ölçüsünde uygulanmayacaktır”.

¹⁰⁹ Ibid., s. 200, parag. 25.

¹¹⁰ Supra. dn. 42, ILC Report of 2005, s. 200, parag. 2.

¹¹¹ Draft Guideline, Article 3.4.2.

etki doğurmasını engellemektedir. Bu sistemde, bir andlaşmayı imzalayan devlet ya da uluslararası örgütün, geçerli bir çekinceye itiraz etmesi, itiraz eden devlet ya da uluslararası örgüt, andlaşmanın kendisi ile çekince sahibi arasında etki doğurmayacak olmasına ilişkin niyetini açıklamadığı sürece, çekince sahibi ile itiraz eden devlet ya da uluslararası örgüt arasında andlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemeyecektir.¹¹² Eğer bir andlaşmaya çekince getirilebilmesi için oybirliği gerekiyorsa, andlaşmayı imzalayan devlet veya uluslararası örgütlerden herhangi birinin andlaşmaya getirilen çekinceye itiraz etmesi, andlaşmanın çekince getiren bakımından yürürlüğe girmesini engelleyecektir.¹¹³ Çekinceye itiraz eden devlet ya da uluslararası örgüt, andlaşmanın bir bütün olarak çekince sahibi ile kendisi arasında uygulanmasına itiraz etmiyorsa, bu iki taraf arasında çekince getirilen hükümlere, çekince ölçüsünde başvurulmayacaktır.¹¹⁴ Bu noktada Komisyon, itirazla ilgili bu hükmü detaylandırılmıştır. Komisyon'a göre, geçerli bir çekincenin, ilgili andlaşmanın belirli hükümlerinin hukuki etkisini ihraç etmek sonucunu doğuracağı durumlarda, imzacı devlet ya da uluslararası örgüt, andlaşmanın çekince sahibi ile arasında yürürlüğe girmesine karşı koymamakla birlikte çekinceye itiraz ettiğinde, itiraz eden ile çekince sahibi taraf, andlaşma ilişkilerinde, çekince ile hukuki etkisi ihraç edilmek istenen andlaşma hükümleri ile bağlı olmayacaklardır. Geçerli bir çekincenin, ilgili andlaşmanın belirli hükümlerinin hukuki etkisini değiştirmek sonucunu doğuracağı durumlarda ise, imzacı devlet ya da uluslararası örgüt, andlaşmanın çekince sahibi ile arasında yürürlüğe girmesine karşı koymamakla birlikte çekinceye itiraz ettiğinde, itiraz eden ile çekince sahibi taraf, andlaşma ilişkilerinde, çekince ile değiştirilmek istenen andlaşma hükümleri ile bağlı olmayacaklardır. Çekince dışında kalan andlaşma hükümleri ise iki taraf arasında geçerli olmaya devam edecektir.¹¹⁵

Komisyon'a göre, çekince getirilen andlaşmanın, çekince ile ilgisi olmayan bir hükmü, çekince getirilen hükümlerle yeterli derecede bağlantılı ise, çekince sahibi ile çekinceye itiraz edenler arasında bu hükümler de uygulanamayacaktır. Bu etkiyi doğuracak bir itirazın bildirimini alan çekincenin sahibi devlet ya da uluslararası örgüt, on iki ay içinde andlaşmanın, kendisi ile itiraz eden taraf arasında yürürlüğe girmesine karşı çıkabilecektir. Aksi halde

---

¹¹² 1969 Viyana Sözleşmesi, md. 20/4 (b). Örneğin 1997 tarihli Terörist Bombalamaların Önlenmesine Dair Sözleşme'ye Belçika hükümetinin getirdiği çekinceye, çekincenin andlaşmanın konu ve amacına aykırı olduğu gerekçesi ile itiraz eden Kanada hükümeti, kendi bildirisinde bu itirazının, iki devlet arasında Sözleşme'nin yürürlüğe girmesini engellemeyeceğini ifade etmiştir (Supra dn. 54).

¹¹³ Draft Guideline, Article 4.3.4.

¹¹⁴ 1969 Viyana Sözleşmesi, md. 21/3; Draft Guideline, Article 4.3.6.

¹¹⁵ Draft Guideline, Article 4.3.6.

andlaşma, bu iki taraf arasında itiraz edilen çekince ölçüsünde uygulanmayacaktır.¹¹⁶

G. Devletlerin Halefîyeti Durumunda Çekinceler

Devletlerin halefîyeti durumunda selef devletlerin çekincelerinin akıbetinin ne olacağına ilişkin Komisyon çalışmaları, Uygulama Rehberi içerisinde oldukça ayrıntılı açıklanmıştır. Uygulama Rehberi'nin bu konudaki taslak hükümleri, büyük ölçüde 1978 Tarihli Devletlerin Andlaşmalara Halefîyetine İlişkin Viyana Sözleşmesi¹¹⁷ hükümleri ile uyumludur.

Komisyon, bu çerçevede yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin ve birleşme ve ayrılma yoluyla kurulan devletlerin durumunu değerlendirmiştir. Buna göre, yeni bağımsızlığını kazanmış devlet, halefîyet tarihinden hemen önce, uluslararası ilişkilerinden sorumlu selef devlete bağlı olan ülke anlamına gelmektedir ve bu statüden yararlanan devletler, önceki devletin taraf olduğu ve halen yürürlükte olan bir andlaşma ile bağlı olup olmayacaklarına kendileri karar vereceklerdir. Böylece bu nitelikte devletler, halefîyet tarihinde yürürlükte olan çok taraflı bir andlaşmaya halefîyet bildirimi ile taraf olurken, halefîyete konu olan ülke bakımından, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 19. maddesine uygun olarak çekince getirebilecektir.¹¹⁸

Yeni bağımsızlığını kazanan devlet statüsünden faydalanamayan, bir başka deyişle birleşme ve ayrılma yoluyla kurulan devletler ise, bazı istisnalar dışında, önceki devlet ya da devletlerin taraf olduğu ve halen yürürlükte olan andlaşmalar ile bağlı olan devletlerdir.¹¹⁹ Bu çerçevede Uygulama Rehberi hükümlerine göre, birleşme ya da ayrılma sonucunda, halefîyet tarihinde yürürlükte olan bir andlaşmaya taraf olan bir halef devlet, halefîyet zamanında aksine niyetini açıklamış olmadığı sürece, halefîyete konu olan ülkesi bakımından bu andlaşmaya herhangi bir çekince getirebilecektir. Ancak devletlerin ayrılması ya da birleşmesi sonucunda bir andlaşmaya taraf olan halef devlet, bu andlaşmaya yeni bir çekince getiremeyecek ya da mevcut bir çekincenin kapsamını genişletemeyecektir. Diğer yandan söz konusu devlet ya da devletler, halefîyet zamanında selef devletin akdettiği ancak, yürürlükte olmayan bir andlaşmaya taraf olurken, bu andlaşmaya, Viyana Andlaş-

¹¹⁶ Draft Guideline, Article 4.3.7.

¹¹⁷ Supra. dn. 16, 1978 Andlaşmalarda Devletlerin Halefîyetine İlişkin Viyana Sözleşmesi, md. 20.

¹¹⁸ Draft Guideline, Article 5.1.1.

¹¹⁹ Supra. dn. 16, 1978 Andlaşmalarda Devletlerin Halefîyetine İlişkin Viyana Sözleşmesi, md. 31-34.

malar Hukuku Sözleşmesi'nin 19. maddesine uygun olarak, yeni bir çekince ya da halefiyete konu olan ülke bakımından çekince getirebilecektir.¹²⁰

İki ya da daha fazla devletin birleşmesini takiben bu devletlerden herhangi biri bakımından yürürlükte olan bir andlaşma, halef devlet bakımından da yürürlükte olmaya devam ediyorsa, andlaşmaya taraf selef devletlerin ülkesi bakımından herhangi biri tarafından, halefiyet tarihinde, andlaşmanın yürürlükte olmadığına dair çekinceler getirilemeyecektir.¹²¹

İki ya da daha fazla devletin birleşmesini takiben, halefiyet tarihinde birleşen devletlerden sadece biri bakımından yürürlükte olan andlaşma, daha önce andlaşmaya taraf olmayan diğer selef devletler bakımından da yürürlüğe girdiğinde; halef devlet, andlaşmanın ülkesel kapsamını genişleten bir bildirimle aksi niyetini açıklamadıkça ve halefiyet tarihinde yürürlük kapsamında olan ülkesel alanın ötesine uzanma amacıyla ve niteliğinde bir çekince getirmedikçe, söz konusu andlaşmaya, halefiyetin söz konusu diğer ülkesel alanlar bakımından çekince getirebilecektir.

Ancak halefiyet tarihinde yürürlükte olan andlaşma bakımından, bütün selef devletlerin aynı çekinceyi getirmiş olması, halef devletin, andlaşmanın ülkesel kapsamını genişleten bir bildirim ile aksine niyetini açıklaması söz konusu olmadıkça, iki ya da daha fazla devletin birleşmesinin ardından, halefiyet tarihinde iki ya da daha fazla selef devlet bakımından yürürlükte olan bir andlaşma, halef devletin, halefiyet tarihinde andlaşmanın yürürlükte olmadığı ülkesel alanı bakımından da yürürlüğe girdiğinde, bu ülkesel alan bakımından andlaşmaya çekince getirilemeyecektir. Halef devletin, andlaşmanın ülkesel kapsamını genişleten bildiriminde aksini niyetini açıklaması halinde bu bildirim, aynı ülkesel alan üzerinde, birbiriyle çelişen çekincelerin uygulanması sonucunu doğuracaksa, geçersiz olacaktır.¹²²

IV. SONUÇ

Uluslararası andlaşmalara getirilen çekinceler, andlaşma yapımı sürecinin kaçınılmaz olarak bir parçası olup, temelde söz konusu uluslararası andlaşmayı, bütün taraflar için kabul edilebilir hale getirme çabasının bir sonucudur. Ancak bu çaba kimi zaman andlaşmanın bütünlüğünün korunması amacı ile çatışabilmektedir. Bu anlamda Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uygulama Rehberi çalışmalarındaki amaç, andlaşmalara mümkün olduğunca fazla sayıda devlet ve uluslararası örgütün taraf olması, ancak

---

¹²⁰ Draft Guideline, Article 5.1.2.

¹²¹ Draft Guideline, Article 5.1.3.

¹²² Draft Guideline, Article 5.1.5.

aynı zamanda andlaşmanın bütünlüğünün, temel konu ve amacının korunabilmesidir.

Komisyon çalışmalarından çıkarılabilecek ilk netice, 1969 Viyana Sözleşmesi ile belirlenen hukuki rejime, amacı ne olursa olsun tüm çok taraflı andlaşmalarda başvurulabilmesidir. Ancak 1969 Viyana Sözleşmesi'nin çekinceye ilişkin hükümlerini detaylandırılmış olması açısından da Komisyon çalışmaları önemlidir. Bu anlamda, devletlerin anlaşmalara taraf olurken getirdikleri sınırlamaları çeşitli başlıklar altında ifade ederek, çekincenin gerekliliklerini yerine getirmeme eğilimleri açıklığa kavuşturulmuş, *yorum bildirisi* ya da *yorum beyanı* adı altında getirilen beyanların hangi hallerde çekince hükmünde olacağı açıklanmıştır. UAD'ın 1951 tarihli Danışma Görüşünün ardından, 1969 Viyana Sözleşmesi'nde yazılı hale getirilmiş olan, bugüne kadar da süren ve büyük ölçüde belirsizliklere konu olan, çekincelerin geçerlilik ölçütü, *andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşma* ölçütüdür. Komisyon'un 1995 yılından bu yana sürdürdüğü çalışmaları, bu belirsizliği giderebilmiş değildir. *Bağdaşmazlık* ölçütü, büyük ölçüde BM İnsan Hakları Komitesi'nin denetim faaliyetleri çerçevesinde somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Gerçekten de tamamen soyut bir ölçüt olarak bağdaşmazlık, ancak devletlerin ve uluslararası örgütlerin uygulamalarıyla ve yukarıda verdiğimiz AİHM örnekleri gibi uluslararası yargı organlarının kararlarıyla belirlenebilecek, diğer hallerde her devletin kendi takdirine kalacaktır. Bu halde bir çekince, ilgili andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmıyorsa, ancak taraf devletlerden bu yönde bir itiraz da gelmemişse, herhangi bir denetim organının yetkili olduğu haller dışında, geçerliliğini koruyacaktır.

Geçersiz çekincelerin akıbeti konusunda, AİHM'in Belilos ve Loizidou davaları, uluslararası hukukun, andlaşmalara getirilen çekincelerin geçersizliği halinde, çekince getirmiş olan devletin söz konusu andlaşma ile bağlı olma halinin devam etmesi sonucunu doğuran gelişmeler bakımından önemlidir. Belilos davası, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çekincelere ilişkin çalışmalarında yön göstermesi açısından önemlidir. Zira geçersiz çekincelerin akıbeti meselesi, Komisyon çalışmalarında halen tam olarak netleşmiş değildir. Geçersiz çekinceler hususunda genel gidişata baktığımızda ise, bunun akıbetini belirleyecek olan ve eğer geçersizse bu konuda nasıl bir yol izleyeceğini (çekinceyi geri almak ya da düzeltmek gibi) saptayacak olan, yine ilgili devlet olacaktır.

Bir başka açmaz olan, andlaşmaların uygulanmasını izleme veya denetleme ve uyuşmazlıkların çözümü mekanizmalarına ilişkin hükümlerine getirilen çekinceler, büyük oranda AİHM kararları doğrultusunda Komisyon çalışmalarına da yansımış ve belirginleşmiştir. Andlaşmanın etkinliği çerçevesinde bu konu, ancak uyuşmazlık durumunda ve uluslararası yargı organları önün-

de açıklığa kavuşturulabilmektedir. İzleme mekanizmalarına ilişkin olarak, en azından insan hakları andlaşmalarının izlenmesi ile yetkili organlar, çekincenin, andlaşmanın konu ve amacına uygunluğu temelinde, kurucu belgeleri açısından izin verilebilirliğini belirleme yetkisini haizdirler. Diğer yandan bu organların belirleme yetkisi, genel olarak *izleme yetkisinin icrası* sınırlarını aşmamalıdır. Neticede izleme organları değil, yalnızca devletler, üstlendikleri andlaşma yükümlülüklerinin içeriğini belirleyeceklerdir.

Komisyon'un çekince meselesine ilişkin çalışmaları sürmekte olup, devletlerin uygulamaları ve yargı kararları ile daha da gelişmesi beklenmektedir. En tartışmalı husus olan çekincenin andlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşması meselesi üzerine uluslararası mahkemeler bağlayıcı kararlar alabilmektedir. Komisyon'un özel raportörü de böyle bir yetkiyi kabul etmektedir. Dolayısıyla bundan sonraki çalışmaların da büyük ihtimalle bu doğrultuda devam edeceği söylenebilecektir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- BROWNLIE, Ian, Principles of International Law, Oxford 2002.
- BUNN-LIVINGSTONE, Sandra L./JENNINGS, Robert C., Juricultural Pluralism Vis-a-Vis Treaty Law: State Practice and Attitudes, Brill 1920.
- GÖÇER, Mahmut, Uluslararası Hukuk ve İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması, Ankara 2002.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz/GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması, Ankara 1994.
- MCNAIR, Lord, The Law of Treaties, Oxford 1961.
- PAZARCI, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, Ankara 2005.

Makaleler

- BARATA, Roberto, "Should Invalid Reservations to Human Rights Treaties be Disregarded?", European Journal of International Law, Vol. 11, No. 2, 2000, s. 413-125.
- BAYLIS, Elena A., "General Comment 24: Confronting Problem of Reservations to Human Rights Treaties", Berkeley Journal of International Law, Vol. 17, 1999, s. 277-287.
- BOURGUIGNON, Henry J., "The Belilos Case: New Light on Reservations to Multilateral Treaties", Virginia Journal of International Law, Vol. 29, 1989, s. 347-386.

- BOWETT, Derek, "Reservations to Non-Restricted Multilateral Treaties: The Goal of Universality", *Iowa Law Review*, Vol. 71, 1985, s. 67-84.
- BRADLEY, Curtis A./Jack L. GOLDSMITH, "Treaties, Human Rights, and Conditional Consent", *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 149, 2000-2001, s. 399-468.
- EDWARDS, Richard W. Jr., "Reservations to Treaties", *Michigan Journal of International Law*, Vol. 10, 1989, s. 362-373.
- EDWARDS, Richard W. Jr., "Reservations to Treaties: The Belilos Case and the Work of the International Commission", *Toledo Law Review*, Vol. 195, 1999-2000, s. 195-208.
- FITZMAURICE M., "On the Protection of Human Rights, The Rome Statute and Reservations to Multilateral Treaties", *Singapore Year Book of International Law*, Vol. 10, 2006, s. 133-174.
- FOURNIER, Johanna, "Reservations and the Effective Protection of Human Rights", *Goettingen Journal of International Law*, Vol. 2, Issue 2, 2010, s. 437-462
- GOODMAN, Ryan, "Human Right Treaties, Invalid Reservations, and State Consent", *American Journal of International Law (AJIL)*, Vol. 96, 2002, s. 531-560.
- MAARIJ-UDDIN, Q. M., "Reservation to Human Rights Treaties - A Threat to the Universality of Human Rights", *Student Advocate*, Vol. 8, 1996, s. 81-83
- MOLONEY, Roslyn, "Incompatible Reservations to Human Rights Treaties: Severability and the Problem of State Consent", *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 5, 2004, s. 155-168.
- REDGWELL, Catherine J., "Reservations to Treaties and Human Rights Committee General Comment No: 24 (52)", *International & Comparative Law Quarterly*, Vol. 46, 1997, s. 390-412.
- SCHABAS, William A., "Reservations to Human Rights Treaties: Time for Innovation and Reform", *Canadian Yearbook of International Law*, Vol. 32, 1996, s. 39-82;
- SHELTON, Dinah, "State Practice on Reservations to Human Rights Treaties", *Canadian Human Rights Yearbook*, Vol. 1983, s. 205-236.
- Research on International Law on Treaties, Supplement to the AJIL, Vol. 35, 1941, s. 843-911.
- Codification of International Law: Part III, Draft Convention on the Law of Treaties, Supplement to the AJIL, Vol. 29, 1935, s. 843-911.